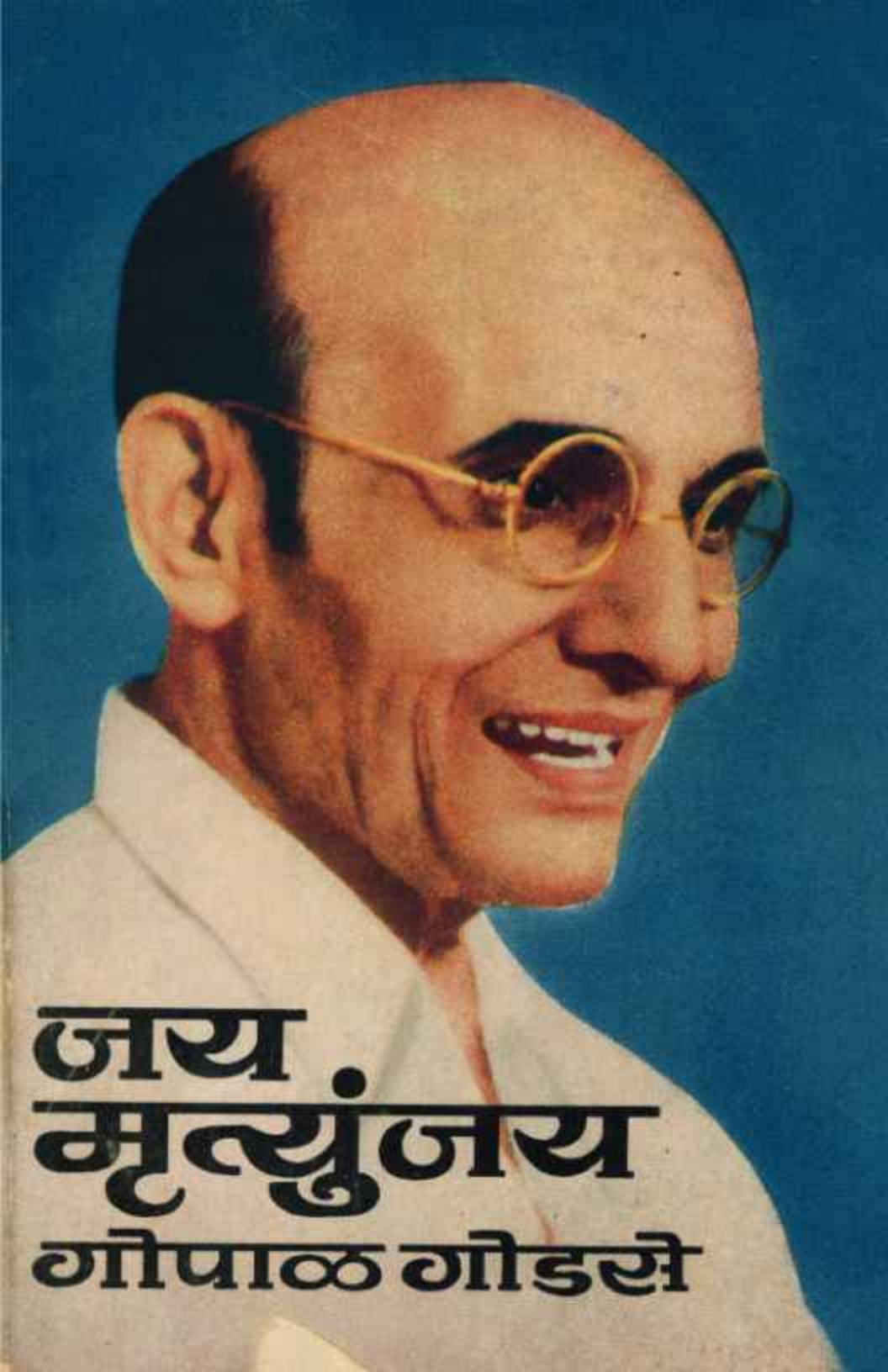

जय मृत्युंजय

गोपाळ गोडसे

स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांच्या जीवनावरील कविता

गोपाळ गोडसे

वितस्ता प्रकाशन, पुणे ४.

(वितस्ता : झेलम नदीचे वेदकालापासूनचें नाव)

पुरस्कार

'जय मृत्युंजय' हा भारताचे आद्य-क्रांतिकारक स्वातंत्र्यवीर सावरकर हयांच्या महान् जीवनाचा गोपाळ गोडसे हयांनी काव्यांत गायिलेला स्फूर्तिदायक सारांश होय. स्वातंत्र्यवीरांचे जीवन एवढे विविध आणि विशाल होते की, व्यास वाल्मीकीसारख्या महाकवींची काव्यप्रतिभाहि त्यांचे वर्णन करतांना पांगळी पडली असती. 'रघुवंशा'वर महाकाव्य लिहितांना कविकुलगुरु कालिदासाला जसें वाटले की, ' क्वसूर्यप्रभवोवंशः क्वचाल्पविषया मतिः। तितीर्षुर्दुस्तर मोहादुडुपेनास्मि सागरम्, ' अगदी तसेच स्वातंत्र्यवीर सावरकरांवर महाकाव्य गाऊं इच्छिणाऱ्या महाकवीला वाटावे एवढे सावरकरांचें चरित्र सागराप्रमाणे अमर्याद आणि दुस्तर आहे.

वीर सावरकर हें कांही नुसतेच राजकीय क्रांतिकारक नव्हते.ऐतिहासिक, सामाजिक, धार्मिक, वाङ्मयीन असे जीवनाचें कोणतेहि क्षेत्र नव्हतें की ज्यात सावरकरांच्या क्रांतिकारक बुद्धीने महान् पराक्रम करून भारताच्या विशाल क्रांतीचा पाया बिसाव्या शतकांत घालून ठेवला नाही. विद्यमान काळाच्या ते फारच जवळ असल्याने स्वातंत्र्यवीर सावरकरांच्या क्रांतीचें ऐतिहासिक मूल्यमापन करणें सध्यातरी पराकाष्ठेचें अवघड असल्याने भविष्यकाळांत तें कार्य जेव्हा कोणी इतिहासकार करतील तेव्हा ते करोत. सध्याच्या काळी त्यांच्या क्रांतिकारक जीवनाची गौरवसुक्तें गाण्यापलीकडे त्यांच्या चरित्रकारांना, कवींना नि शाहिरांना दुसरें कांही करतां येणार नाही. तेंच कार्य थोडक्यांत गोपाळ गोडसे हयांनी मोठया भक्तिभावाने आणि तल्लीनतेने केलेलें आहे. ज्या महापुरुषाने मृत्यूला जन्मभर अनंत आव्हाने देऊन आपल्या देहाचा कणकण आयुष्यभर जाळला नि भारताच्या स्वातंत्र्याचा नंदादीप तेवत ठेवला त्या मृत्युंजय नरकेसरीचा हा अमर जीवनपट आहे.

पहिल्या सत्तावन्नी स्वातंत्र्यसमराचा स्फूर्तिदायक वारसा घेऊन सावरकर जन्माला आले. त्यामुळे त्यांच्या धमन्याधमन्यांतून पारतंत्र्याच्या द्वेषाचे नि स्वातंत्र्यप्रेमाचे रक्त जन्मापासूनच उसळया मारूं लागले. म्हणूनच वयाच्या पंधराव्या वर्षी आपल्या देवघरांतल्या अष्टभुजा देवीच्या मूर्तीपुढे त्यांनी घनघोर प्रतिज्ञा केली की, 'देशाचे स्वातंत्र्य मिळविण्यासाठी सशस्त्र क्रांतीचा केतू उभारून मारतां मारतां मरेतों मी झुंजेन ! ' त्या प्रतिज्ञेतूनच मृत्युंजय सावरकर जन्माला आले.

लोकमान्य टिळकांसारख्या युगप्रवर्तक नेत्याचें स्फूर्तिदायक वरदान अगदी बालपणापासून सावरकरांना लाभले आणि त्यांच्याच प्रेरणेने राष्ट्रीय स्वातंत्र्याच्या

अग्निकुंडांत त्यांनी उडी घेतली. उच्च शिक्षणाचें निमित्त करून ते ब्रिटिश साम्राज्याच्या केंद्रस्थानी गेले. केवळ स्वदेशांत केलेल्या प्रयत्नांनी भारताच्या पारतंत्र्याचे पाश तुटणार नाहीत तर त्या साठी क्रांतीची आंतरराष्ट्रीय संघटना उभारली पाहिजे आणि भारतीय स्वातंत्र्य हें जागतिक प्रयत्नांतून निर्माण झाले पाहिजे. हें क्रांतीचें द्रष्टेपण सावरकरांच्या अंगी वयाच्या पंचवीसाव्या वर्षीच प्रकट झालें. त्या दृष्टीने महात्मा गांधी, लोकमान्य टिळक नि नेताजी सुभाषचंद्र बोस हयांनी पुढे जे प्रयत्न केले त्याची मुहूर्तमेढ त्यांच्या कितीतरी वर्षे आधी सावरकरांनी ब्रिटन, फ्रान्स नि युरोपमध्ये आंतरराष्ट्रीय पातळीवर रोवली. त्यामुळे भारतीय स्वातंत्र्याच्या जागतिक संघटनेचें पहिले सूत्रधार म्हणून त्यांचें नांव मानवी स्वातंत्र्याच्या इतिहासांत सुवर्णाक्षरांनी लिहावें लागेल !

सावरकरांनी आपल्या क्रांतीकार्याला प्रभावी तत्वज्ञानाची सामर्थ्यवान जोड दिली–'एक देव–एक देश–एक जाति–एक जीव–एक भाषा–!' आणि भारतीय ऐक्याची, राष्ट्रवादाची नि समाजवादाची तुतारी आसेतु हिमाचल फुंकली. सावरकरांच्या मागून देशांत अनेक पक्ष, पुरोगामी विचारसरणी आणि देशकल्याणाचे अनेक कार्यक्रम आले, पण एक देश–एक जाति–एक भाषा हया त्यांच्या त्रिसूत्रीवर मात करील असा विचार हया क्षणापर्यंत जनतेपुढे कोणीहि मांडलेला नाही. सावरकरांच्या महात्म्याच्या यशाचें हेंच खरें बीज आहे.

त्यानंतर सावरकरांच्या अग्निदिव्य पर्वाला प्रारंभ झाला. त्रिखंडांत गाजलेली त्यांची फ्रान्सच्या किनाऱ्याजवळील समुद्रांतली उडी, अंदमानांतले भयानक काळेपाणी दोन जन्मठेपीच्या शिक्षा, क्षणाक्षणाला समोर डोकावणाऱ्या मृत्युला न भीता तुरुंगाच्या भिंतीवर काटयांनी त्यांनी कोरून ठेवलेले अमर काव्य–हीं त्यांच्या रौद्र जीवनांतील एकेक प्रकरणे म्हणजे शेक्सपीअरलादेखील जें लिहिता आले नसतें असें एकेक भीषण नाटय आहे ! मृत्यूवर जय मिळवितांना जगाचें इतिहासांत कोणीहि माणूस एवढया त्वेषाने आणि तिडिकेने मृत्यूच्या छाताडावर थयथया नाचला नसेल !

देशाला स्वातंत्र्य मिळाले. मृत्युंजय सावरकरांचें महान् स्वप्न साकार झालें. अनेक हुतात्म्यांचें बलिदान सफल झाले, पण 'सिंधु' मुक्त झाली नाही एवढ एकच दुःख सावरकरांच्या काळजाचे लचके तोडीत मागे राहिले.

मुक्त आजला गंगा यमुना
गोदावरि अन् सरस्वती ।
आणि नर्मदा कावेरी परि
'सिंधु' कुठे मुक्त भारती ।

'हिंदु' हे राष्ट्र म्हणून पोखरले जात आहे, दुबळें होत आहे. कारण परधर्मांच्या निष्ठेला बिलगलेले लोक आपली सांस्कृतिक, धार्मिक, पौराणिक, राजकीय नि

म्हणून राष्ट्रीय निष्ठा भारताबाहेर ठेवीत आहेत. प्रत्यक्ष राष्ट्रान्तराची ही पूर्वसिद्धता आहे. म्हणून 'धर्मांतर हेंच राष्ट्रान्तर होय' हा आक्रोश सावरकर किती वर्षांपासून करीत आहेत ! भारतीय जनतेला नि राजकर्त्यांना त्यांनी दिलेला तो इशारा किती अचूक आणि खरा आहे, त्याचा भयानक प्रत्यय आता या घटकेला सर्वत्र येऊं लागला आहे.

ज्या मृत्यूला सावरकरांनी जन्मभर अशा रीतीने उंबरठ्याबाहेर उभे करून ठेवलें, त्याला त्यांनी आपण होऊन घरांत बोलावलें आणि "एका जन्मांत जेवढें होणे शक्य होतें तेवढे झाले, मी धन्य झालों–आता जगणें म्हणजे भार आहे–माझें कार्य झालें, मी चाललों !" असें म्हणत मृत्युंजयांनी आपल्या महान् शरीराचें आत्मार्पण केलें. जीवन महान्, तपश्चर्या महान् आणि मरणहि महान् ! अशा हया मृत्युंजय महापुरुषाच्या जीवनाचें महान् सार कालानुक्रमाने गोडसे कवींनी मोठ्या बेहोष जिव्हाळ्याने आणि उन्मादक रसिकतेने थोडक्यांत वर्णन केलें आहे. त्याबद्दल त्यांना जेवढे धन्यवाद द्यावेत तेवढे थोडेच आहेत !

'शूर मर्दांचा पोवाडा शूर मर्दाने गावा नि शूर मर्दाने ऐकावा।' असे शिवकालीन अगिनदास शाहीर म्हणतो. त्याचा प्रत्यय 'मृत्युंजयाचा हा पोवाडा' वाचतांना पदोपदी येतो. हेंच गोपाळ गोडसे हयांच्या मर्द शाहीरीच्या यशाचें बीज आहे. यापेक्षा अधिक काय लिहावें ?

शिवशक्ति,

मुंबई

१७ मे १९६८.

– प्रल्हाद केशव अत्रे

हेतु

हिंदुराष्ट्राचा द्रष्टा हरपला होता. त्याचे शव त्याच्या राहत्या घरी लोकांच्या दर्शनासाठी ठेवले होते. लोक येत होते, दर्शन घेत होते, करुणेने ओथंबलेल्या हृदयातून अश्रु झरत होते, थरथरते हात फुले वाहात होते.

इतिहासाचे पान उलटले होते. अवकळेच्या वातावरणांत जनसमुदाय तरंगत होता. मीहि त्यातलाच एक कण होतो.

कुंद झालेले वायुमंडल अधून मधून सावरकरांनी केव्हातरी म्हटलेल्या कवितांनी हालत होते. कानावर शब्द येत होते. –

ने मजसी ने परत मातृभूमिला । सागरा प्राण तळमळला ॥

साठ वर्षांपूर्वीची परिस्थिती आणि नंतरची स्थित्यंतरे यांचे कांही वाचन, श्रवण, कधी दर्शन आणि मनन वेळोवेळी झाले होते. तो 'स्मृतिपट' डोळ्यापुढून सरकत होता.

समुद्रपार अडकलेला प्राण मातृभूमिला जाण्यासाठी कासावीस झाला होता. स्वातंत्र्यमंडित मातृभूमि पाहणे हे त्यांचे तेव्हाचे स्वप्न होते. आंग्लसत्ता आणि त्या सत्तेचे समुद्रावरील स्वामीत्व त्या स्वप्नाला फार मोठे अडसर होते.

कालांतराने ते अडसर दूर झाले होते. सावरकर स्वतंत्र मातृभूमीत वास्तव्य करीत होते.

एका जन्मात करता येण्याजोगे त्यांनी केले होते. आता त्यांना तळमळ लागली होती अज्ञाताला परतण्याची, पंचमहाभूतांत पुन्हा विलीन होण्याची. पहिल्या इतकीच हीहि तळमळ तीव्र होती. आयुष्यात एकदाच करता येते असे आमरण उपोषण त्यांनी त्यासाठी प्रारंभिले होते.

त्यांना कोणावर दडपण आणावयाचे नव्हते, अमुक करा नाहीतर मी अनशन करून मरेन असला हेका त्या उपोषणामागे नव्हता. उपोषण प्रामाणिक आहे हे दाखविण्याचा आटापिटा नव्हता. मरण-यातनांचे चित्रण भक्तांकरवी लोकांच्या डोळ्यांसमोर नाचविण्याचा हव्यास नव्हता.

सावरकरांनी आपले उपोषण तडीस नेले, त्यांनी मुक्ती मिळविली. लोक बघत होते ते त्या जीवन्मुक्ताचे कलेवर !

त्या पार्श्वभूमिवर, 'सागरा प्राण तळमळला' हे शब्द हृदयाला कापत जात होते.

स्वातंत्र्यवीरांच्या कलेवराचे विसर्जन झाले आणि खेद नि वेदना अंतःकरणांत साठवून लोक घरोघर परतले. मला वाटले जे तत्त्वज्ञान चिरंतन आहे असा प्रत्यय आला ते तत्त्वज्ञान सांगणाऱ्या तत्त्ववेत्त्याची आणि त्याच्या तत्त्वज्ञानाची ओळख नव्या पिढीलाहि व्हावी. त्यासाठी जय मृत्युंजय या काव्यमालेचा प्रयास आहे.

दुसरी आवृत्ती

'जय मृत्युंजय' ची ही नवी आवृत्ति वाचकांना थोडचा मूल्यांत पोहच-विण्याची पुष्कळ दिवसांची अिच्छा आज पुरस्कारदात्यांच्या उदारतेमुळे पुरी होत आहे.

केसरी प्रकाशनने पहिली आवृति काढली होती. मूल्य सात रुपये ठेवावे लागले होते. वस्तूंच्या आजच्या मूल्याच्या प्रमाणांत या पुस्तकाचे मूल्य पुष्कळच अधिक होणार होते.

या युगांतल्या एका द्रष्टचाचे असामान्य कर्तृत्व आणि त्याचे अनुभवसिद्ध निर्दोष राष्ट्रतारक तत्वज्ञान अधिकांत अधिक लोकांना विदीत व्हावे म्हणून हा प्रयत्न केला आहे. वाचक त्याचा लाभ घेतील हा विश्वास आहे.

गायनाच्या माध्यमानेही या कविता लोकांनी ऐकाव्यात असे प्रयत्न चालू आहेत. कोणी गायकसमूह या कवितांचे स्वतंत्रपणे गायन करण्याचा अिच्छुक असेल तर त्याने संपर्क साधावा.

शासनसंमत वाचनालयासाठी महाराष्ट्र शासनाने हा कवितासंग्रह वर्ष १९६८-६९ च्या दुसऱ्या तालिकेत अनुक्रम २३० वर समाविष्ट केला आहे. शास-नाचा मी आभारी आहे.

आवरणचित्रासाठी सर्वश्री अच्युत आगाशे, पुणे, आणि माधव भावे नगर-सेवक डोंबिवली, आभाराचे अधिकारी आहेत.

आवरण मुद्रण सर्वश्री प्रेस अॅण्ड पॅक, ११४, अे टु शेड अिंडस्ट्रियल अीस्टेट यांनी आणि सर्वश्री ज्ञानेश प्रिंट आर्ट, ११८ अे टु शेड अिंडस्ट्रियल अीस्टेट, मुंबई १३ यांनी करून दिले. यासाठी मी त्यांचा आभारी आहे.

पुस्तकमुद्रण सर्वश्री अनसूया मुद्रणालयाने केले म्हणून त्यांचे आभार मानले पाहिजेत.

पुरस्कारदात्यांचे वेगळे आभार काय मानायचे! त्यांचे औदार्य पानापानाने आकृत झाले आहे. अेक राष्ट्रियत्वाच्या, अेकात्मतेच्या संस्काराचे ते प्रतीक आहे. पुरस्कार दात्यांची तालिका पुस्तकात दिली आहे.

- गोपाळ विनायक गोडसे

पुणे,
दि. १-८-१९७९

M/s HICO PRODUCTS PRIVATE LIMITED
771, Mogal Lane,
Mahim, Bombay 400 016
Tele. 457231 (4 Lines) 456053.
Telex 011 2032
Factories at Khopoli, Belapur

सर्वश्री पेपर अँड पल्प कन्व्हर्शन्स लिमिटेड
११८३ शिवाजीनगर फर्ग्युसन कॉलेज रोड
पुणे ४११००५

डॉ. मो. ग. कानिटकर
कानिटकर वाडी
खडकी पुणे ३

डॉ. जगदीश रामचंद्र पटवर्धन
मॉन रेपोज कांतवाडी मार्ग
वांद्रा (पश्चिम) मुंबई ५०

सर्वश्री अंबिका आयर्न सीमेंट अँड स्टील ट्रेडर्स
मानिक स्मृति
४८० । ४१ भवानी पेठ
पुणे ४११००२ दूरध्वनी : २६०९४

सर्वश्री रवि उदय विजय फोटो लिथो ऑफसेट वर्क्स प्रा.लि.
घाटकोपर, मुंबई ४०० ०७७
दूरध्वनी : ५२८७२७

श्री रमेश एच. मेहता
एस. एन्. एम एजन्सीज
८ पुनिल अपार्टमेंटस् जे. व्ही. पी. डी. स्कीम
एन. एस. रोड क्र. ११ मुंबई ४०० ०५६
दूरध्वनी : ५६११२६

M/s A. V. APTE & CO.
1957 Sadashiv Peth
Pune 30

M/s ELECTRO CONTROL EQUIPMENT CO.
Plot 505
Dadar Bombay 28 Tele. 461386

डॉ. नीलकंठ बलवंत साठे
मुंबई

सर्वश्री अमित कन्स्ट्रक्शन कंपनी
पुणे ४

सर्वश्री शंकर सेवा समिति
पुणे ३०

सर्वश्री आम्रपाली रेस्टॉरंट
१२२७ फर्ग्युसन रोड पुणे ४ दूरध्वनी : ५८७५२

सर्वश्री एम्. एस. बिल्डर्स अँड कॉन्ट्रॅक्टर्स
मंजुनाथ इस्टेट एजन्सी
सावित्री फर्निचर्स
समर्थ फर्निचर्स
फडके मार्ग, डोंबिवली (पूर्व) ठाणे दूरध्वनी : २२०७

श्री. जगदीश पी. सी. सेठी
जे. जे. इंजिन रीपॉवरिंग वर्क्स
३३ / ३४ शंकरशेठ रोड
एस्. टी. डेपोसमोर पुणे ४११ ००२
दूरध्वनी : ४४०४३३ (उद्योग शाळा)
२८०६० (निवास)

श्री. मनमोहन
पुणे

श्री. गुंडुराज एम. शेट्टी
'यशोधाम' २२ फाळके बाग
नवी पेठ, पुणे ३०

श्री. भैरूमल पुखराजजी गांधी
गांधी क्लॉथ एम्पोरियम गांधी चौक
पांचगणी (वाई, सातारा)

स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांना
अभिवादन म्हणून एक तत्त्वोपासक

सर्वश्री साजन कॉर्पोरेशन
उषा इंटरप्रायझेस
नव डोंबिवली गृह निर्माण वसाहत
जनसंघ कार्यालयाजवळ रामनगर
डोंबिवली (पूर्व) ठाणा

श्री. सुरेश मालप
५।११ खांडके वास्तु आर, के. वैद्य मार्ग
दादर मुंबई २८.

श्री. चतुर्भुज नागपाल
१४ 'निर्मल', १५ वा मार्ग,
खार मुंबई ५२

श्री. वसंत विश्वनाथ पारखी
२९९ अ, काशिनाथ सदन
शिवाजीनगर पुणे ५
(तीर्थरूप कै. विश्वनाथ काशिनाथ पारखी
यांच्या दि. २५-३-१९७९ च्या तृतीय श्राद्ध दिनानिमित्त)

श्री. श्रीकांत
मुंबई १४

सर्वश्री इंडिया वुलन एंपोरियम
सरस्वती विलास लक्ष्मी पथ
पुणे ३० दूरध्वनी : ४४५९२६

जादूगार द्वा. आ. तायडेज
प्रोप्रायटर, तायडेज मॅजिक शॉप
६४-६५ भाटिया भुवन
द. स. बाबरेकर मार्ग (अॅग्झेन)
गोखले मार्ग (उत्तर)
दादर मुंबई २८ दूरध्वनी : ४५३८९३

सर्वश्री लाहारी विसा ओसवाल परिवार
हस्ते श्री ब. प. शहा
मुंबई २८

सर्वश्री पूना गेस्ट हाऊस
लक्ष्मी मार्ग गणपती चौक
पुणे २ दूरध्वनी : ४४५६७९

M/s VIJAY UMBRELLA MART
Manufacturers of 'Joker' Brand
Umbrella; Specialists in
Folding And Nylon Umbrellas
101 / 102 Sonal Industrial Estate
Ramchandra lane Extension
Mulund (West), Bombay 400 064

श्री. तेजपाल के. श्रॉफ
'पितृछाया' कॉलेज रोड
मलेरिया ऑफिसजवळ नाशिक

श्री. मनोहर नरहर डांगे
११ 'स्नेह' द. स. बाबरेकर मार्ग
दादर मुंबई २८

श्री. शरश्चंद्र तुकाराम मुळे
५०, नारायण पेठ, पुणे ३० दूरध्वनी : ४४६९२१

श्री. अनंत भालचंद्र केळकर
ब्लॉक १५, पिनाकिन गृहसमूह
मुलुंड मुंबई ४०० ०८१

सर्वश्री माधवाश्रम
गिरगाव मुंबई ४०० ००४ दूरध्वनी : ३५८६१३

सर्वश्री स्वतंत्र हिंदुस्थान क्रांतिवीर स्मारक समिति
(पंजीयन क्रमांक Bom 572 | 78 GBBSS
५ / ५ उपेंद्रनगर सेनापति बापट मार्ग
दादर मुंबई ४०० ०२८

सर्वश्री सेव्हन्टीसेव्हन स्पोर्टस् क्लब
महिला कबड्डी संघ, व्हॉलिबॉल संघ
सेनापति बापट मार्ग दादर
मुंबई ४०० ०२८ दूरध्वनी : ४५४९९७

प्रा. केशव गोविंद वझे
२ सोना व्हिला
पाटील कॉलनी दादर मुंबई १४ :दूरध्वनी : ४४५५११

सर्वश्री एन. व्ही. गोखले
टोप्या आणि होजिअरी विक्रेते
प्रार्थनासमाज जवळ गिरगाव
मुंबई ४००००४ दूरध्वनी : ३८६५१४

सर्वश्री सप्रे अँड सन्स
मिठाई, उपहार वितरक, मंगल कार्य प्रबंधक
६ जयकर स्मृति, आरे मार्ग
गोरेगाव (पश्चिम) मुंबई ४०००६२ दूरध्वनी : ६९१०९३

सर्वश्री सलूजा शू सेंटर
व्होरा हाऊस
ग्रामपंचायत मार्ग गोरेगाव (पश्चिम)
मुंबई ४०००६२

सर्वश्री रानडे आणि कंपनी,
दुभते भांडार, स्थानक मार्ग,
मालाड (प.) मुंबई ४०० ०६४

सर्वश्री विनीत उद्योग
३२ । १। ५ : एरंडवणे कर्वे मार्ग
पुणे ४११ ००४
दूरध्वनी : ५६६०९

सर्वश्री हॉटेल पुष्पराज
जंगली महाराज मार्ग
पुणे ४११ ००४
दूरध्वनी : ५००५७

श्री. मनोहर श्यामराव डांगे
'परिश्रम',७५४ पार्सी वसाहत डॉ. घंटी मार्ग
दादर मुंबई ४०००१४
दूरध्वनी : ४४१४०७

श्री. चंद्रकांत नारायण जगताप
पेढी क्र. ७ संत सावता मंडई
भायखळा मुंबई ४४००२७
दूरध्वनी : ३९२९६४

सर्वश्री अरविंद इंडस्ट्रीज
शालेय विज्ञानोपकरण निर्माते
'रघुकुल' रामनगर
डोंबिवली (पूर्व) ठाणे
दूरध्वनी : २२७३

सर्वश्री सावित्री फर्निचर्स
फडके पथ डोंबिवली (पूर्व) (ठाण)
दूरध्वनी : २२०७

सर्वश्री जय जवान स्टाल (कॅनन)
शुद्ध लोण्याची पाव भाजी विक्रेते
बोरीबंदरासमोर मुंबई ४००००१
दूरध्वनी : २६५८५७
घर : २४४५८५

सर्वश्री नानप अँड कंपनी
४१४ नारायण पेठ पुणे ४११०३०
दूरध्वनी : ५६८०१
निवास : ४४०७११

श्री. भास्कर गोपीनाथ आपटे
७१९ नारायण पुणे ४११०३०
दूरध्वनी : ४४४११७

विपिन इंडस्ट्रीज
वुडन अँड स्टील फर्निचर अँड फॅब्रिकेटर्स
१५३ कसबा पुणे ११
दूरध्वनी : ४४६७८८

सर्वश्री ए. व्ही. भट आणि कंपनी
चिमण्या गणपती शेजारी
पुणे ३०

सौ. सुलभा प्रभाकर दातार
दातार वास्तु चरई
ठाणे २

कविताक्रम

१	तो वीर विनायक अमर	२
२	तो काळ असा होता	४
३	विनायक आला जन्माला	६
४	उष्ण आसवे नेत्री जमली	७
५	मूर्ति दुजी ती	८
६	दंग आज तांडवांत	११
७	घेइ लाडके घास निरोपाचा	१२
८	गुरुदेव टिळक त्या शिष्य विनायक	१४
९	विलायती जाळा वस्त्रे	१५
१०	आव्हानाया रिघे विनायक	१६
११	एक देव, एक देश	१८
१२	झालासा उत्तीर्ण परीक्षा	१९
१३	देशा अर्पण हे आत्मार्पण	२०
१४	एकमुखाने करुनि हकारा	२४
१५	अमर होय ती वंशलता	२५
१६	तडितरूप योद्धा कडाडला	२७
१७	ध्यान पाहुनी गोष्टीवरती	३१
१८	सन्मित्रांनो घ्या प्रणाम	३२
१९	फेकला देह मी सागरी	३४
२०	सोडा रक्तांत खेळणे	३५
२१	दोन जन्म काळे पाणी	३७
२२	दगड मोगरी मधे सापडे	३९
२३	तेचि हो संसाराचे सार	४१
२४	त्या डब्यात होती मृत्यूची छाया	४२
२५	अंदमानला निघे चलान	४३
२६	तात्या तूं इथे कसा ?	४५
२७	अंदमानचा अनभिषिक्त नृप	४६
२८	येसूबहिनी	४८
२९	कविता खेळत होती	५१
३०	चाफ्याचे फूल	५३
३१	कांचन चमचमले	५५
३२	भूमिची लावली धूळ भाळाला	५६

३३ हिंदु राष्ट्रध्वज ५७
३४ जातपात गुणकर्मे येती ५८
३५ विजयाचा सण आला ५९
३६ लेखण्या मोडा ६०
३७ गाणे माझे गाऊं द्या ६१
३८ रोख सैनिकांचा फिरवा ६२
३९ पाकिस्तान निर्माण कराल तर– ६३
४० देश दास्यांतुनी मुक्त झाला ६५
४१ गांधीहत्या अभियोग ६६
४२ अभियोगांतून सुटका ६९
४३ पराक्रमाने पुन्हा सोडविल ७०
४४ धर्मान्तर हे राष्ट्रान्तर ७१
४५ जन हो मागुति माझ्या आला ७३
४६ नृप मीच भारताला ७४
४७ राष्ट्रपतिपद राहो ज्याचे त्याला ७५
४८ दैव देते कर्म नेते ७६
४९ गोवा मुक्ति यज्ञ ७७
५० माईचा मृत्यू ७८
५१ सेना समरांगणी रंगली ८०
५२ होऊं मी का भार धरेवर ८१
५३ तुझे रे कळले जीवनसार ८२
५४ स्वा. सावरकर यांची ८३
'सन्मित्रांनो, घ्या प्रणाम'
हिचे मूळ इंग्रजी कविता,–

वाटिकेंतल्या सुमांचा तुझ्या
धाष्टर्यानें मी केला संचय
हस्तांतूनी गुंफिली फुलें
आणि शिंपिलें भक्तीचें पय
राष्ट्रासाठी राहिलास तूं
मृत्यूच्याही दारीं निर्भय
म्हणुनी गातों जीवनगाथा
जय मृत्युंजय जय मृत्युंजय

१ तो वीर विनायक अमर

स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांच्या एके काळच्या सहकाऱ्याला त्यांची मुले सावरकरांचा जीवनपट विचारीत आहेत.

जाळुनी जन्मभर कणकण निज देहाचा ।
ठेविला तेवता दीप स्वातंत्र्याचा ॥
तो वीर विनायक अमर, ऐकलें आम्हीं ।
इतिहास कथा ना, तात, अम्हाला त्याचा ॥ध्रु०॥

निष्ठेने आपण मागे त्याच्या जातां ।
देशाचें मंगल गाणें गातां गातां ।
बंधनांत संगति बंद घराच्या होतां ।
तो कसा जाहला अग्रणि या देशाचा ॥
इतिहास कथा ना, तात, अम्हाला त्याचा ॥१॥

परिसले, विनायक परदेशाला गेला ।
मित्रांचा संचय तेथे त्याने केला ।
भरभरुनि पाजला देशभक्तिचा पेला ।
अन् आपण प्याला घोट सुखें दुःखाचा ॥
इतिहास कथा ना, तात, अम्हाला त्याचा ॥२॥

उड्डाण सागरीं म्हणती अद्भुत राही ।
सांगती, मृत्युने दार खोलले नाही ।
रिपु मात्र करी त्या पाशबद्ध लवलाही ।
परवशतेने त्या होत दाह अंगाचा ॥
इतिहास कथा ना, तात, अम्हाला त्याचा ॥३॥

जयजयकारा तो स्वातंत्र्याच्या बोले ।
स्वातंत्र्यशिबिर जै अंदमानचे केले ।
वाग्स्पर्शें ज्याच्या पतितहि पावन झाले ।
तो शब्द कसा हो असे पुण्य वीराचा ॥
इतिहास कथा ना, तात, अम्हाला त्याचा ॥४॥

म्हणतात, शारदा जिव्हाग्रावर होती ।
आलाप उमटता करती अंकित भिती ।
रणभेरी झाल्या त्या कवनांच्या पंक्ती ।
केव्हा फुटली त्या भित्तिपटांना वाचा ।।
इतिहास कथा ना, तात, अम्हाला त्याचा ।।५।।

ध्वज एक हिंदुला, राष्ट्र एकची त्याला ।
हा मंत्र, सांगती, दिधला तैं आम्हाला ।
झटला तो करण्या बलशाली देशाला ।
तो विशद करा हो मंत्र अम्हां धैर्याचा ।।
इतिहास कथा ना, तात, अम्हाला त्याचा ।।६।।

भारतासि म्हणती नव्हता कोणी वैरी ।
परि धजला होता समराला शेजारी ।
मग झाली जागी निद्रित जनता सारी ।
अंगिकार केला सावरकर-शब्दाचा ।।
इतिहास कथा ना, तात, अम्हाला त्याचा ।।७।।

सांगती सैन्य जें लाहोरावरि गेले ।
वीरास वाटले, तनुचे सार्थक झाले ।
मृत्युला तयाने मग पाचारण केले ।
घातला तयाच्या मुखी घास देहाचा ।।
इतिहास कथा ना, तात, अम्हांला त्याचा ।।८।।

१८५७ च्या विफल क्रांतीनंतर हिंदुस्थानांत स्थूलपणे तीन प्रकारचे विचारप्रवाह होते. एक ब्रिटिशांचे राज्य उत्तम आहे, ती ईश्वरी देणगी आहे, इंग्रज आमचे कल्याण करतील अशी धारणा असणारा; दुसरा स्वदेशनिष्ठा जागृत असणारा; घटनात्मक आणि नैर्बंधिक कक्षेतून स्वराज्य मिळू शकेल अशी या विचारवंतांची धारणा होती. तिसरा सशस्त्र क्रांतीनेच स्वराज्य मिळेल, एरव्ही नाही, अशी धारणा असणारा. तिसऱ्या विचारप्रवाहाचीच इंग्रजांना प्रामुख्याने भीति असे.

सत्तावन्न नंतर ब्रिटिशांना पहिला हादरा बसला तो पंजाबात १८७२ मध्ये कूकांचा उठाव झाला त्याचा. रामसिंग कूका यांचे ब्रह्मदेशांत निष्कासन केले गेले. तेथे १८८५ मध्ये त्यांचा अंत झाला.

ब्रिटिशांचे अधिक लक्ष वेधावे असा त्यानंतरचा उठाव वासुदेव बळवंताचा झाला, तो १८७८ मध्ये. त्यांना १८७९ मध्ये पकडले आणि एडनला त्यांचे निष्कासन केले. तेथे १८८३ मध्ये त्यांचा अंत झाला.

विष्णुशास्त्री चिपळूणकर आदि स्वदेशनिष्ठेचे अग्रणी महाराष्ट्रात निर्माण होत होते. ते क्रांतिनिष्ठ पक्ष रुजण्यास जणू भूमीच नांगरून देत. १८८३ मध्ये लोकमान्यांचा 'केसरी' अवतरला. क्वचित विझला असे वाटणाऱ्या क्रांतिनिष्ठ पक्षाला त्यांच्या सहवासात पुन्हा उत्थान मिळाले. वासुदेव बळवंतांच्या क्रांतीची स्मृति नवी नवी होती. पुढे चाफेकर बंधु, रानडे यांचे हौतात्म्य झाले. तो क्रांतिकारी प्रवृत्तीचा परिपाक होता.

१८८५ मध्ये ह्यूम यांच्या मार्गदर्शनाखाली भारतीय राष्ट्र सभा (इंडियन नॅशनल काँग्रेस) या संस्थेचा उदय झाला. क्रांतिनिष्ठ पक्षाला आळा बसावा आणि लोक तथाकथित घटनात्मक मार्गाने आपल्या मागण्या मांडण्यास उद्युक्त व्हावेत हा त्या मागील हेतु होता. राष्ट्रसभेचे पुढारी राजनिष्ठ असत. ते तशी शपथ राष्ट्रसभेच्या पीठावरून घेत.

पण राष्ट्रसभेच्या कल्पनेतून एकराष्ट्र या कल्पनेलाहि बळकटपणा आला. पुढे पुढे, घटनात्मक मार्गातून केलेले प्रयत्न बायफळ असतात हेहि नेत्यांच्या लक्षात आले. राष्ट्रसभेचे नेतृत्व स्वदेशनिष्ठ व्यक्तींकडे जाऊ लागले. १८९५ मध्ये पुण्याच्या अधिवेशनावरील वाद राजनिष्ठ रानडे पक्ष विरुद्ध स्वदेशनिष्ठ टिळक पक्ष यातील होता.

१८८३ मध्ये सावरकरांचा जन्म झाला. पूर्वीचा काल आणि बालमन संस्कार-क्षम असते तेथवरचा काल, या सर्वांचा परिणाम त्यांच्या मनावर कोरला गेला होता. क्रांतिनिष्ठा हा त्यांचा मार्ग ठरला. ओघानेच अपार कष्ट त्यांच्या वाटपाला आले.

क्षणाक्षणाला छळत भारता होती परवशता,
कठिण तो काळ असा होता ॥धृ०॥

सत्तावनला कुंड पेटले, धगधगल्या ज्वाला,
चालुनि गेले सैन्य, घातला शत्रुवरी बाला।
नेते होते तात्या टोपे, धुंडिराज नाना
झांशीची संग्रामदेवता संगर करताना–।
अडला घोडा परदास्याला उल्लंघुनि जाता,
कठिण तो काळ असा होता ॥१॥

अत्याचारा वाव मिळाला अता इंग्रजांना,
माणुसकीचा अंश अल्पही उरला ना त्यांना।
तोफेवर बांधून मारती स्वदेशभक्तांना,
कितीक पडती बळी बंदुकी आग वर्षतांना।
अंदमान दाटले, कितींच्या फास येत हाता,
कठिण तो काळ असा होता ॥२॥

उपशम झाला क्रांतीचा त्या, मात्र मनी होती –
स्वातंत्र्याची तीव्र भावना कोठे धगधगती।
मधुनी कूका, वासुदेव, ती ज्वाला चेतविती,
इंग्रजांस आगीवर होती सदाचीच भीती ।
कुणास देती दंड, कुणाला पदव्यांचा भत्ता,
कठिण तो काळ असा होता ॥ ३ ॥

निराशेतुनी राष्ट्रसभेचा तदा जन्म झाला,
एकराष्ट्र-भावना मात्र ये तेव्हां उदयाला।
महाराष्ट्र-केसरी क्षणी त्या क्षितिजावर आला,
आशा वाटे सह्याद्रीची भारतमातेला।
स्वातंत्र्याचा दुष्कर त्याच्या करी वसा होता,
कठिण तो काळ असा होता ॥ ४ ॥

वातावरणी अशी राहिली धूमिल योगयुती,
जन्मुनि तेव्हां करीत होता विनायक प्रगती।
लिही तयाच्या कष्ट अपेष्टा भालावरि नियती,
अंगावरले घाव तयाचे जीवन भूषविती।
वज्राचे आघात झेलण्या सिद्ध सदा नेता,
कठिण तो काळ असा होता ॥ ५ ॥

३ विनायक आला जन्माला

वैशाख कृ. ६, शके १८०५ ला – म्हणजे दि. २८-५-१८८३ ला – बाळ विनायक भगूर या नाशिकच्या परिसरातील गावीं जन्मला. त्याच्या बुद्धीची चमक लहानपणीच दिसू लागली होती. त्याला कविता करण्याचा आणि वाचनाचा नाद फार लहान वयात लागला.

कशाचा सोहाळा झाला ? विनायक आला जन्माला ।
माता देई देशभक्तिचे स्तन्य बालकाला ।
विनायक आला जन्माला ॥ ध्रु० ॥

राधा दामोदर दंपतिचे प्रेम परस्पर दृढ राही ।
भगूर होते गाव सानसे धुनी दारणा जल वाही ।
साहित्याचा छंद पतीला पत्नी गृहकृत्ये पाही ।
सुस्थितिहुनिही उभय मनांची श्रीमंती नांदे गेही ।
कामी आली ती श्रीमंती स्वदेशकार्याला ।
विनायक आला जन्माला ॥ १ ॥

दीप लावितो भक्तीने ते मदनाच्या मंदिरी ।
ज्योतीच्या तेजांत वेचिती माणीक मोती करी ।
पतिपत्नीचे भाग्य उजळले, कौस्तुभ त्यां लाभला ।
मंजूषा उदराची केली तेथे सांभाळला ।
सूर्यदर्शना गमे कौस्तुभा समय इष्ट आला ।
विनायक आला जन्माला ॥ २ ॥

शक अठराशे पाच संगती ऋतुराजाला घेत करी ।
वैशाखाच्या वद्यपक्षिच्या षष्ठी तिथिचा योग धरी ।
भुवी सोडुनी अंश नियतिचा काल आपला मार्ग धरी ।
राधा-दामोदर दंपतिच्या देई तो दायित्व शिरी ।
मातपित्यांनी स्वागत केले वाढविले बाला ।
विनायक आला जन्माला ॥ ३ ॥

स्वयंप्रकाशी अंश जणू हा सूर्याचा कवडसा ।
मातेचे सौंदर्य पित्याच्या शौर्याचा वारसा,
मखरामध्ये वात्सल्याच्या वाढत गेला जसा ।
मावेना आनंद नभीही तन्मातेचा तसा ।
हृदयाशी त्या कवटाळी अन् घेत चुंबनाला ।
विनायक आला जन्माला ॥ ४ ॥

संस्कृतिचा त्या असे पाळणा, संस्कृतने डोलतो ।
आरण्यक-उपनिषदांसंगे आनंदे बाल तो ।
चाळा म्हणुनी शिशू बोबडचा छंदांनी बोलतो ।
लघुपंडित हा वादविवादी शब्दांना पेलतो ।
तेजाचा कण शिशु सावरकर कुलभूषण झाला ।
विनायक आला जन्माला ॥ ५ ॥

४ उष्ण आसवे नेत्री जमली

बाल विनायक तेव्हा सात वर्षाचा असेल. शाळेच्या मधल्या सुट्टीत तो घरी आला. बहुधा खाण्यावरून रुसवा फुगवा झाला. आईशी बोलणे झाले नाही. पुन्हा शाळेत जाईतो आईच्या प्रेमळ शब्दांचा लाभ आज आपणास मिळाला नाही याची त्याला जाणीव झाली. पण वेळ गेली ती गेलीच. तरी पण, कल्पाच्या अंती दुसरे कल्प उगवते आणि सर्व घटना आणि घडणी जशाच्या तशाच पुन्हा घडतात असे त्याने वाचले होते. त्यावेळी आपण रुसावयाचे नाही असे त्याने ठरविले. क्षणभराने विचार आला की, सर्वच घटना जशाच्या तशाच घडणार हे जर खरे असेल तर माझे रुसणेसुद्धा तसेच घडणार ! पुन्हा मन विषण्ण झाले.

विनायक नऊ वर्षाचा झाला, तेव्हा त्याची आई निर्वतली. त्या वियोगानंतर याहि आठवणीने विनायकाचे मन उद्विग्न होणे स्वाभाविक होते. ही हळवी आठवण सावरकरांनी आपल्या आठवणीत लिहून ठेवली आहे.

उष्ण आसवे नेत्री जमली, पुसावया ती कुठे माउली ॥
होती माझ्या मनी अहंता ; बंधूने डिवचली ।
सुप्त असूया उसळुन आली सारी चित्तातली ।
रुसलो, उठलो, शाळेला मी निघे त्याच पावली ।
आणि आटवे, मुकलो तव मी प्रेमळ शब्दावली,
माउली प्रेमळ शब्दावली ।
उष्ण आसवे नेत्री जमली, पुसावया ती कुठे माउली ॥१॥

अज्ञ तुझा मी बालक माते, तुझा आसरा मला ।
सांगे मी सर्वांस, माउली ! मन्माता प्रेमला ।
पश्चात्तापे जळलो आई, कोप सर्व लोपला ।
उपदेशाचा तुझ्या भुकेला पुत्र उभा ठाकला,

आइ गे, पुत्र उभा ठाकला ।
उष्ण आसवे नेत्री जमली, पुसावया ती कुठे माउली ॥२॥

म्हणती फेरा कल्पानंतर यापरि येतो पुन्हा ।
माता मजला तूंच ! कल्पना देत मना सांत्वना ।
भेटशील ना कल्पांती मज दोषाच्या क्षालना ।
नाहि पुन्हा रुसणार, मला तू हृदयी धरशील ना,
माउली, हृदयी धरशील ना ।
उष्ण आसवे नेत्री जमली, पुसावया ती कुठे माउली ॥३॥

आणि जाणवे क्षणि, कल्पांतर पुनरपि आल्यावरी ।
रुसवाही अनिवार्य, अबोला मातेचा त्यापरी ।
विषण्ण होई तेव्हा बालक, मनी प्रार्थना करी ।
झाल्या गोष्टी विसर जन्मदे अपराधी मी जरी,
माउली, चुकलो असलो तरी ।
उष्ण आसवे नेत्री जमली, पुसावया ती कुठे माउली ॥४॥

गेले होते प्राण, कलेवर मातेचे राहिले ।
नसे चेतना तिला पुसाया पाणी नेत्रातले ।
आक्रोशा पाहून यापरी जनमन हेलावले ।
मातेवाचुनि विनायकाला रुक्ष जिणे वाटले,
तयाला रुक्ष जिणे वाटले ।
उष्ण आसवे नेत्री जमली, पुसावया ती कुठे माउली ॥५॥

५ मूर्ति दुजी ती

विनायकाच्या पणजोबांनी एकदा लुटारूंशी सामना दिला आणि लुटारूंच्या देवतेची मुख्य मूर्ति घरी आणली. ही अष्टभुजा देवीची मूर्ति पुढे सावरकर घराण्याचे कुलदैवत झाली.

विनायक लहानपणी भक्तिभावाने तिची पूजाअर्चा करी. इतिहासाचे आणि परिस्थितीचे अवलोकन करता करता त्याने ख्रिस्त सन १८९८ मध्ये देवीपुढे प्रतिज्ञा केली की, यापुढे मी देशाचे स्वातंत्र्य मिळविण्यासाठी सशस्त्र क्रांतीचा केतु उभारून मारिता मारिता मरेतों झुंजेन ! या प्रतिज्ञेतून अभिनव भारत या संस्थेचा उगम झाला. ही शपथ म्हणजे विनायकाच्या आणि देशाच्या जीवनाशी संबद्ध असलेल्या रक्तपात, आघात, प्रत्याघात, वध, फाशी, वनवास, छळ, यश, अपयश, दौरात्म्य, हौतात्म्य, प्रकाश, अंधार, आगीचे लोळ, बुराचे कल्लोळ अशा घटनांची नांदी ठरली.

अष्टभुजा देवीची मूर्ति सुंदरा,
मातामह तातांचे आणिती घरा ।
शौर्याचा तो प्रसाद, ती महाकृती,
कुलदैवत गेहाचे म्हणुनि वंदिती ।
भक्तांना प्रेम जिचे नेत्र दाविती,
दंडण्यासि दुष्टजना क्रुद्ध हो अती ।
जी रुधिरप्रिय होती, जीस मत्त अरि भीती,
संचरे विनायकांत मूर्ति दुजी ती ॥ १ ॥

ज्येष्ठ बंधु बाबा हो या विनायका,
भगिनी माई कनिष्ठ काव्यनायका ।
नारायण बंधु असे पाठचा तिला,
शोभविती भावंडे आपल्या कुला ।
जनक आणि जननीची वाटिका फुले,
प्रेमाच्या कौमुदीत वाढती मुले ।
माधुरी विनायकासि भक्तिची असे–
देवीच्या, तो निवांत मंदिरी बसे ।
तेजाने लखलखती,
शस्त्रांची करि पाती,
संचरे विनायकांत मूर्ति दुजी ती ॥ २ ॥

अभ्यासा बाल विनू लागला जसा,
जागली प्रवेगाने ज्ञानलालसा ।
वाची तो वृत्तपत्र, आपली स्थिती
पाही त्या दर्पणात आणि भोवती ।
चिंती आपुल्या मनात, भूप भारता –
इंग्रज का, आपली कुठे स्वतंत्रता ।
अष्टभुजेपुढति करी ध्यानधारणा,
आळवी, मला देवी शक्ति दे रणा ।
भक्तांना दे स्फूर्ती, व्हावया कराल कृती,
संचरे विनायकात मूर्ति दुजी ती ॥३॥

वय वाढे कार्यांचा व्याप वाढला
मित्रांचा नासिकला संघ काढला।
मोंगल सत्ता महान राहिली जरी
शिवबाने निर्मिले स्वराज्यही तरी।
व्हावा समहेतू मजला अशक्य का
भक्तीची सुप्तता पुसे विनायका।
जी त्याते प्रिय होती,
रणचंडी उग्रमती,
संचरे विनायकात मूर्ति दुजी ती ॥४॥

चाफेकर बंधूंचे दिव्य ऐकले,
आणि तये नासिकचे मित्र पेटले।
पोवाडे करित आणि गात संगती,
काव्यातुनि, कंठातुनि आग ओकती।
बाजी प्रभु गात कुणी, कुणि तानाजी,
स्वातंत्र्यप्रेम कुणी, कोणि शिवाजी।
असिधारेसम पङ्क्ती, जीपासुनि कवि घेती,
संचरे विनायकात मूर्ति दुजी ती ॥५॥

वाटले विनायकासि, का न मी स्वता–
क्रांतिने करावयासि मुक्त भारता।
व्हावे कटिबद्ध या क्षणासि, अन्यथा–
राहिल चिरदास्याची भारता व्यथा।
देवीते बोले, हे प्राण जोवरी,
शत्रूला मारित झुंजेन तोवरी।
खड्गहस्त शिवमूर्ती, केतूची करि पूर्ती,
संचरे विनायकात मूर्ति दुजी ती ॥६॥

६ दंग आज तांडवांत

विनायक आणि गणेश (बाबा) शिक्षणासाठी नाशिकला राहिले होते. तेथील दातार कुटुंबाशी सावरकर कुटुंबाचा घरोबा झाला होता.

पुण्यात गेल्या दोन तीन वर्षांत ग्रंथिज्वराचे थैमान होते. १८९८-९९ मध्ये तो रोग नाशिक आणि नाशिक परिसरात पसरला. बे. शा. सं. केशवशास्त्री दातार यांचे त्यात निधन झाले. लोक गाव सोडून जाऊ लागले. बाबा आणि विनायक भगूरला गेले. धाकटा भाऊ बाळ भगूरलाच होता.

पण पाठोपाठ साथहि तेथे पोचली. मार्च १८९९ मध्ये दामोदरपंतांचा अंत झाला. बाळला लागण झाली. बाबाचे लग्न झाले होते. त्याची पत्नी येसूवहिनी बाळची शुश्रूषा करीत होती. चुलते बापूकाका मुलांकडे बघू लागले. वेशीजवळील महादेवाच्या मंदिरात ही मंडळी राहू लागली.

बापूकाकाहि रोगाला बळी पडले. बाबांनाहि लागण झाली. बाळ आणि बाबा बरे झाले.

पद्मपत्र पाण्यात कोरडे राहावे तसे विनायकाला रोगाचा उपसर्ग पोचला नाही. देशाचे भवितव्य त्याच्या शिरावर ठेवण्याची नियतीची इच्छा होती तेच त्याचे कारण होते काय ?

दंग आज ताण्डवात, भीषण आलाप गात ।
नरसमिधा ग्रंथिज्वर, शोधतो घराघरात ॥१॥

पाला जणु नरजीवन, पवनाला करि घेउन ।
झाडितसे यम वसुधा उत्तर शिशिरासमान ॥२॥

खेची यम तात कुणी, कोणाची वा गृहिणी ।
पुत्र, बंधु, कन्या वा, ओढतो घशात क्षणी ॥३॥

एकामागून एक,एकदाचि वा अनेक ।
शय्येवरि सरणाच्या घटकेने होत खाक ॥४॥

भरले संसार आज, ध्वस्त करी धर्मराज ।
हास्य करी तो भेसुर घालुनिया मुंडसाज ॥५॥

आर्तस्वर आक्रंदन, ऐकुनिया बधिर कान ।
अटले जल नयनातिल गावांचे हो स्मशान ॥६॥

अर्भके अनाथ किती, दीन दिगंबर फिरती ।
एकचि आधार तयां भू खाली नभ वरती ॥७॥

पुरली ना पुण्यपुरी,गेला नासिक नगरी ।
वेढले भगूर तये जनतेचे प्राण हरी ॥८॥

धिगाणा रोगाचा, अंत करी तातांचा ।
सावरकर बालकांसि आता कर काकाचा ॥९॥

हाय ! कोसळे अंबर ! तो आधाराचा कर ।
मृत्युच्या निजे मुखांत आणि पिले वाऱ्यावर।१०।

बाळ आणि बाबावर फिरवी जिव्हा कठोर ।
रुचि वाटे कडवट जणु सोडला तये विचार॥११॥

पाण्यातचि पद्मपत्र, कोरडे ! किती विचित्र ।
ना शिवे विनायकासि कालाचे मृत्युसत्र ॥१२॥

विधिने अपुल्या मनात योजिले विनायकात ।
नायकत्व देशाचे करण्या भू शत्रुमुक्त ॥१३॥

७ घेइ लाडके घास निरोपाचा

रोगांतून उरलेले लोक स्वतःला सावरत होते. मुलें शिक्षणासाठी नाशिकला गेली. विनायक शालान्त वर्गात होता. घराबर कोसळलेल्या आपत्तीमुळे शिक्षण आणि उच्च शिक्षण कसे पुरे करावयाचे असा त्याला प्रश्न होता. वडील बंधू बाबांना विनायकाच्याच शिक्षणाचे फार महत्व होते. कारण त्यांच्यात काही विशेषता आहे हे त्यांनी ओळखले होते. विनायकाचा विवाह ठरवावा, तो ठरवतांना श्वशुरांना विनायकाचे शिक्षण पुरे करण्यास सांगावे अशी योजना बाबांनी योजली.

विनायकच्या मामांच्या मध्यस्थीने जव्हार संस्थानचे प्रधान चिपळूणकर यांची कन्या माई हिच्याशी विनायकचा विवाह मार्च किंवा एप्रिल १९०१ मध्ये झाला. विनायकचे शिक्षण पुरे करण्याचे श्वशुरांनी मान्य केले.

मुलीची पाठवणी करतांना जयरहाटीप्रमाणे तिच्या माता-पित्यांनी तिला निरोप दिला असेल, उपदेश दिला असेल आणि आशादायी आशीर्वादही उच्चारला असेल–

घेइ लाडके या सदनाचा घास निरोपाचा ।
उत्सव तव गे पाठवणीचा तुझ्या मंगलाचा ॥१॥
विनायकाचा कर भाग्याचा येई तव हाता ।
तूं चिपळुणकर-सुता जाहलिस सावरकर आता।२।
दोन कुळांचा दुवा ठराया जन्म कन्यकांचा ।
सामवुनि घे वरकुल, वाढे वंश मानवाचा ॥३॥
भ्रतार यमुना, चतुर देखणा भक्त शारदेचा ।
विद्याव्रत-सांगतेत होइल धनी संपदेचा ॥४॥
विशाल होइल सदन तुझे गे भरुनी संसार ।
धनधान्याने भरले राहिल घरचे कोठार ॥५॥
द्वैताला विसरून यापुढे अद्वैता ठेवा ।
एकत्वाचा अन्य घरांना वाटावा हेवा ॥६॥

पण लहान वयातच विचाराला प्रगल्भता येत असलेल्या विनायकाला वाटत असेल–

तारुण्याचे उत्साहाचे वय आयुष्याचे ।
व्रत घेण्याचे आणिक शपथा पूर्ण करायाचे ॥७॥
एकाकी मी नसे यापुढे व्रतपूर्तीसाठी ।
एक तरी मज अधिकाराचा मित्र असे गाठी ॥८॥

विनायास चालतो यौवनी कुलवर्धनगाडा ।
व्यर्थ असे स्वातंत्र्यावाचुन भव्य राजवाडा ॥९॥
सर्वस्वाच्या त्याग-परिमले भरेन संसार ।
राहिल भरले धनधान्याने भारत-भांडार ॥१०॥
कुटुंबापरी एकजीव मी भारत घडवीन ।
उत्कर्षाचे मानवतेच्या युद्ध रंगवीन ॥११॥
विवाह नाही अडसर माते ते तर वरदान ।
व्याप्ति वाढली सर्वस्वाची,वाटे अभिमान ॥१२॥

विनायक १९०१च्या डिसेंबरमध्ये नाशिकला शाळांत परीक्षा उत्तीर्ण झाला. शिक्षणा साठी आणि कार्यासाठी नाशिकचे क्षेत्र अपुरे पडले. तो पुण्याला फर्ग्युसन महाशाळेत गेला. मुलाने माजघरातून अंगणात यावे तसे विनायकाचे कार्यक्षेत्रहि वाढले.

लोकमान्य टिळक राष्ट्राचे नेतृत्व धडाडीने करीत होते. विनायकाला ते आकर्षण फार प्रबल होते. पुण्याच्या वास्तव्यात विनायक लोकमान्यांशी विचार-विनिमय करी. लोकमान्यांनी चालू केलेल्या शिवजयंत्युत्सवासाठी विनायकाने शिवरायांना अवतार घेण्यास आवाहन करणारी आरतीहि केली होती.

जन्मजात जागृत अपुल्या अधिकाराला ।
गुरुदेव टिळक, त्या शिष्य विनायक झाला ॥ध्रु०॥

उलगडे भूमिवरि काल नव्या शतकाला ।
अंगणी विनायक माजघरातुनि आला ।
गोदातट सोडी शिक्षण वाढविण्याला ।
गुंफाया किंवा क्रांतिदेविला माला ।
लोकमान्य होती स्फूर्ती विकल देशाला ।
गुरुदेव टिळक, त्या शिष्य विनायक झाला ॥ १ ॥

केसरी परिसरी एकत्रावे छावे ।
विस्मृत शौर्याचे जिथुनि शिक्षण घ्यावे ।
उन्मत्त शक्तिला परकी आव्हानावे ।
दंष्ट्रा-नखरी गज-गंडस्थळ फोडावे ।
उघडता अशी तै क्रांतिची महाशाला ।
गुरुदेव टिळक, त्या शिष्य विनायक झाला ॥ २ ॥

कार्यासि मिळावे अधिष्ठान देवाचे ।
पाठीसि असावे दैवत सामर्थ्याचे ।
गणराय, शिवाजी म्हणुनी पूजायाचे ।
इह-अध्यात्माचे सूत्र लोकमान्यांचे ।
आंदोलन-मंदिर विशाल उभवायाला ।
गुरुदेव टिळक, त्या शिष्य विनायक झाला ॥ ३ ॥

आर्यांच्या देशी म्लेंच्छांचा ये घाला ।
सावध शिवराया ! पुनरपि घे जन्माला ।
दास्याने केले दीन हीन आम्हांला ।
तू शक्त ! ये प्रभो दुःख निवारायाला ।
काव्यात विनायक विनवी शिवरायाला ।
गुरुदेव टिळक, त्या शिष्य विनायक झाला ॥४॥

९ विलायती जाळा वस्त्रे

विनायकाच्या फर्ग्युसनमधील वास्तव्यांत ज्या महत्त्वपूर्ण घटना घडल्या, त्यांत परदेशी कपड्यांची होळी ही प्रमुख होती. बंगभंगाच्या निषेधाचा एक तीव्र प्रकार म्हणून पुण्यात परदेशी कपडयांची होळी करण्याचा घाट विनायकाने घातला. वर्ष १९०५ मधील दसऱ्याला (ऑक्टोबर १९०५) ही होळी झाली. लोकमान्य टिळक, भालाकार भोपटकर, काळतर्फे शिवरामपंत परांजपे आदि नेते या उपक्रमांत सहभागी झाले होते. इंग्रजांचे डोळे त्रस्त करणारी ही होळी होती.

बहिष्कारिण्या परदेशी वसन भारतात ।
योजना विनायक योजी छात्रमंडळात ।
विलायती जाळा वस्त्रे, छात्र गर्जतात ।
लोक लक्तरे दास्याची फेकती मखांत,
पुण्यपत्तनात ॥ १ ॥

सजविती फुलांनी गाडा मार्ग आक्रमाया ।
वाजतात वाद्ये नाना देश जागवाया ।
प्रेम जागता देशाचे लोकमानसात ।
लोक लक्तरे दास्याची फेकती मखांत,
पुण्यपत्तनात ॥ २ ॥

देशमुक्ति साधाया हे यागकार्य आहे ।
त्याग याच यागासाठी देश मागताहे ।
भक्तिने विनायक सांगे राहुनी पुढधात ।
लोक लक्तरे दास्याची फेकती मखांत,
पुण्यपत्तनांत ॥ ३ ॥

हळू हळू स्वातंत्र्याची होत वाटचाल ।
भरे मार्ग, भरला गाडा वाहिला गुलाल ।
' त्याग भारतायस्वाहा ' मंत्र गात गात ।
लोक लक्तरे दास्याची फेकती मखांत,
पुण्यपत्तनांत ॥ ४ ॥

स्मशानात गेली यात्रा, वन्हि चेतवीला ।
घाबरे धुराने केले आंग्लशासनाला ।
भूमि तप्त झाली, ज्वाला पोचती नभात ।
लोक लक्तरे दास्याची फेकती मखांत,
पुण्यपत्तनात ॥ ५ ॥

देशभक्ति लोकांमध्ये चेतवीत होते ।
परांजपे, भालाकर्ते, टिळक आदि नेते ।
सांगती, रिपूला फेका सप्तसागरात ।
लोक लक्तरे दास्याची फेकती मखांत,
पुण्यपत्तनात ॥ ६ ॥

चिता होत इतिहासाचे पान एक साचे ।
येथुनी विनायक साही घाव पावकाचे ।
जन्म जाळण्याच्या बांधी तोरणा चितेत ।
लोक लक्तरे दास्याची फेकती मखांत,
पुण्यपत्तनात ॥ ७ ॥

१० आव्हानाया रिघे विनायक

विनायक स्नातक झाला. इंग्लंडला जावयाचें, हा हेतु त्याच्या मनात होता. आणखी शिक्षण घेणें, बिधिपंडीत होणें, हा प्रकट हेतु होता. तर इंग्लंडमध्ये राहूनच हिंदुस्थान-भोवती इंग्रजांनी बांधलेले पाश सोडविण्याचा यत्न करणें हा त्याचा अंतस्थ हेतु होता.

पंडित श्यामजी कृष्ण वर्मांनी देऊं केलेली शिवाजी शिष्यवृत्ति लोकमान्यांच्या भलामणीने विनायकाला मिळाली.

राजा लंडनमधुनि चालवी हिंदुभूमिशासना ।
आव्हानाया रिघे विनायक रिपुच्या सिंहासना ॥ ध्रु० ॥

देशांत आपल्या उच्च परीक्षा दिली ।
सन्मान्य शिवाजी शिष्यवृत्ति मिळविली ।
ठेविली मनी अन् शिवबाची साउली ।
सागरपृष्ठावरी आंखली स्वारीची योजना ।
आव्हानाया रिघे विनायक रिपुच्या सिंहासना ॥ १ ॥

क्रांतीचे रुजले बीज तेथ सत्वर ।
वाढले रोप, रक्षणा हात कणखर ।
त्या हातामागे निष्ठा बलवत्तर ।
जमली सेना विद्यार्थ्यांची देशाच्या सोचना ।
आव्हानाया रिघे विनायक रिपुच्या सिंहासना ॥ २ ॥

भारतांत घडले संगर सत्तावनी ।
स्मरणार्थ साजरी केली एकावनी ।
आंग्लभू हदरली, चिंतित झाली मनी ।
शत्रूच्या गोटांत विनायक ठाके आयोधना ।
आव्हानाया रिघे विनायक रिपुच्या सिंहासना ॥ ३ ॥

अन् एके दिवशी थरारली ही धरा ।
बलिदान करितसे मदनलाल धिंगरा ।
ठेवण्या वाहता रिपुरक्ताचा झरा ।
घ्या उसंत ऐकाया त्याची मातृभूमि वंदना ।
आव्हानाया रिघे विनायक रिपुच्या सिंहासना ॥ ४ ॥

शमविण्या क्रांतिला इंग्रज सत्तापती ।
क्रांतिच्या नायका शृंखलांत बांधती ।
कोंडती बीज वा ज्वालामुख झाकती ।
केले दृढ मन तयें भोगण्या अंधारी यातना ।
आव्हानाया रिघे विनायक रिपुच्या सिंहासना ॥ ५ ॥

११ एक देव एक देश

इंग्लंडमध्ये अभिनव भारताचे क्रांतिकार्य एकीकडे चालू असतांनाच हिंदुस्थानचे वैचारिक, सामाजिक किंवा राष्ट्रीय अभंगत्व कसे राहील इकडेहि सावरकरांचे लक्ष होते.

मानस्थान एक राहिले तर तें अभंगत्व टिकेल, हिंदुस्थानशी धार्मिक, भौगोलिक ऐतिहासिक, पारंपारिक, भाषिक, अध्यात्मिक निष्ठा एक असली पाहिजे ही भूमिका होती.

आजहि अशी निष्ठा न ठेवणारे फुटून निघू बघतात असा अनुभव येतो.

एक देव एक देश एक आशा । एक जाति एक जीव एक भाषा ।
आंग्लभूवरी भारतीय रत ।
राष्ट्राचे भवितव्य रंगवित ।
कसा असावा अभिनव भारत ।

मित्रांचा गण होता गात् ।
करूं संकटावरती मात् ।
खरा करूं पण ।
लढवोनी रण ।
घडवूं आपण –

एक देव एक देश एक आशा । एक जाति एक जीव एक भाषा ॥१॥

रणरंगण शब्दांकित करिती ।
आणि चरित्रें उदात्त लिहिती ।
विस्फोटक–संहिता शोधिती ।

युक्ति शक्तिचा घालित मेळ् ।
रसायनाशी करिती खेळ् ।
क्रांतीचे घर ।
भारत मंदिर ।
करण्या आतुर –

एक देव एक देश एक आशा । एक जाति एक जीव एक भाषा ॥२॥

वंग पंचनद आंध्र हिमाचल ।
महाराष्ट्र गुजरात नि उत्कल ।
एका भूचे प्यालेले जल ।
मातृभक्तिची एकचि हाव् ।
एकरूप झालेले भाव् ।
हृदयी कोरत ।
जय जय भारत ।
सर्वांचे व्रत –
एक देव एक देश एक आशा ।
एक जाति एक जीव एक भाषा ॥३॥

१२ झालासां उत्तीर्ण परीक्षा

इंग्लंडमध्ये विनायक विधीची परीक्षा उतरला. विधिपंडित – बॅरिस्टर – झाला पण पदवीची वस्त्रे त्याला देण्याच्या संबंधांत अधिकारीवर्गात कांही चर्चा झाली कारण क्रांतीच्या आंदोलनाची प्रकरणे त्यांच्या निदर्शनास आणली गेली होती.

ग्रेज इन संस्थेच्या अधिकारीवर्गाने मे १९०९ मध्ये निर्णय घेतला की, सध्या पदवीची वस्त्रे देऊं नयेत. दोन महिन्यांनी त्यांनी विनायकाला विचारले, राजनिष्ठेची शपथ घ्या, राजद्रोह करणार नाही असे लिहून द्या आणि मग ही वस्त्रे परिधान करा.

विनायकाने तसे आश्वासन दिले नाही. त्याने सांगितले, हा प्रश्न आपल्या कक्षेत येतोच कसा ? राजद्रोह करीन तर विधी बघून घेईल; आणि पुन्हा हिंदुस्थानच्या नागरिकाने वंदे मातरम् म्हणणे हाहि राजद्रोह होतो, आपली वस्त्रे आपल्या जवळच ठेवा.

अधिकारी म्हणाले–

झालासां उत्तीर्ण परीक्षा । वस्त्रे ही परिधान करा ।
करा दूर दारिद्र्य आपदा । संपत्तीने भवन भरा ॥ ध्रु० ॥
जाणा या वस्त्रांची महती ।
विद्वत्तेचे रूप दाविती ।
कवच कुंडले जणू शोभती ।

रक्षण करिती आयुष्याचे कीर्तीचा हा नित्य झरा ।
करा दूर दारिद्र्य आपदा । संपत्तीने भवन भरा ॥१॥

राजनिष्ठ मी वदा मुखाने ।
सोडा विध्वंसक अभियाने ।
मिरवा पदवी अभिमानाने ।

वंद्य मानणे राजाला हा विद्वानांचा पंथ खरा ।
करा दूर दारिद्र्य आपदा । संपत्तीने भवन भरा ॥२॥

बिनायकाने सांगितले–

ऐश्वर्याची दास्यामधल्या किंचित अभिलाषा न मला ।
देशाचा मी नम्र उपासक पुरे एवढा मान मला ॥

विद्वान् ! आपण विधी जाणतां ।
अधिक्षेप हा कशास करिता ।
अटीस देऊं कशी मान्यता ।

जेत्याला जित वंद्य मानुनी सांगा कोण कधी नमला ।
देशाचा मी नम्र उपासक पुरे एवढा मान मला ॥ ३ ॥

त्यजुनि आपली कवच कुंडले ।
सूर्यसुताने ब्रीद राखले ।
तत्त्वनिष्ठ ना यमासि हरले ।

सांभाळा पदवीची वस्त्रे, माते माझा मार्ग भला ।
देशाचा मी नम्र उपासक पुरे एवढा मान मला ॥४॥

१३ देशा अर्पण हे आत्मार्पण

कर्झन वायली होता तो. तत्कालीन भारतमंत्र्यांचा जणू नेत्र. हिंदुस्थानातील स्वतंत्रता आंदोलन दहशतीने दडपून टाकण्यामागील सूत्रधार.

अनेक देशभक्तांना इंग्रजांनी फाशी दिले होते. अनेकांना अंदमानला धाडले होते.

मदनलाल धिंग्रा एक देखणा तरुण. अल्लड वय आणि श्रीमंत पित्याने उच्च शिक्षणासाठी इंग्लंडला धाडलेला. ऐटीत राहावे, खावे-प्यावे, आमोद-प्रमोद करावा हे त्याचे छानछोकी जीवन.

पण होता राष्ट्रभक्त. क्षणात छातीचा कोळी फेकून देण्याची सिद्धता असलेला. म्हणूनच तो भोगवादी नव्हता. राष्ट्रासाठी प्राण फेकून देणाऱ्या उच्च कोटीच्या राष्ट्रभक्तांत त्याचे आसन होते. पण ते अद्याप ठरावयाचे होते.

हिंदुस्थानच्या तरुणांना देशभक्ति काय असते हे शिकविलेच पाहिजे ही त्याची तळमळ होती त्याने पिस्तुल घेतले. संधी साधली. इंपीरियल इन्स्टिटयूट-मधील एका मेजवानीचे आमंत्रण मिळविले, प्रवेश मिळविला; कारण...

कारण कर्झन वायली येथे येणार होता.

त्या संस्थेच्या प्रशालांत म्हणजे हॉलमध्ये मदनलालने कर्झन वायलीवर गोळ्या झाडल्या. चुकून एक गोळी एका पारशी डॉक्टरला लागली. कर्झन वायली मेला आणि तो डॉक्टरहि.

दि. १-७-१९०९ हा तो दिवस होता. मदनलालवर अभियोग चालला आणि दि. १७-८-१९०९ या दिवशी मदनलालचे बलिदान झाले.

मदनलाल पकडला गेला तेव्हा त्याच्या खिशात त्याने एक वक्तव्य लिहून ठेवले होते ते आरक्षीनी स्वाधीन घेतले होते. पण न्यायालयात ते पुढे आणले गेले नाही. 'ते वक्तव्य पुढे आणा' मदनलाल सांगत होता पण त्या बांधलेल्या स्वराची दाद कोण घेणार? क्रांतिनायक होता विनायक. मदनलालने बलिदान का केले ते प्रसिद्ध व्हावयास हवे!

डेली न्यूज या वृत्तपत्राशी संधान बांधले. त्या वृत्तपत्रांला मदनलालच्या त्या अप्रसिद्ध वक्तव्याची प्रत दिली आणि मदनलाल फाशी जाण्यापूर्वी एक दिवस म्हणजे दि. १६-८-१९०९ या दिवशी प्रसिद्धहि झाले. काय होते वक्तव्यांत?

सेतूवरूनि दोराच्या धिप्पा स्वर्पथ चालतां ॥
मुक्तिचा मार्ग देशाच्या सांगे सूत्रांत भारता ॥
क्रांतिनायक सूत्रे ती करी मुद्रित, फैलवी – ।
वृत्तपत्रांतुनी, गीता झाली ती क्रांतिची नवी ॥

० ० ०

सेवेसाठी हिंदुभूमिच्या, करी मृत्युला मी पाचारण।
पुण्यभूवरी त्याच करो हा पुनरपि आत्मा देहा धारण।
देशा अर्पण हे आत्मार्पण ॥ध्रु०॥

हुतात्मा मदनलाल धींगरा यांच्या वक्तव्याच्या सहस्रावधि प्रती अिंग्लंड मध्ये आणि युरोपच्या दुसऱ्या भागांत वाटल्या गेल्या. त्या प्रतीचा ठसा

देशा अर्पण हे आत्मार्पण ! हौतात्म्य, १७ ऑगस्ट १९०९.

मान्य मला . . इंग्रजी सांडले रक्त मीच त्या दिनीं ।
प्रतिशोधाची संकेतात्मक होती इच्छा मनीं ।
देशभक्त मारले तुम्हीं या वसुनी सत्तासनीं ।
आणि पाशवी बळें धाडले कितीक निष्कासनीं ।
उठलो मी एकटा, स्वयंभू, रंगविले हे एकाकी रण ।
देशा अर्पण हे आत्मार्पण ॥१॥

राष्ट्रा कोण्या सत्ता ठेवी दाबुनि धारेवरी ।
स्वत्वासाठी अविरत राही आयोधन तोवरी ।
निरस्त्र माझा देश ठेवला, खुले युद्ध ना करी ।
म्हणुनि योजला बेत, पाहुनी अंधारी शर्वरी ।
साधाया आघात अचानक, प्रशाल केले मी समरांगण ।
देशा अर्पण हे आत्मार्पण ॥ २ ॥

हिंदू मी, पुत्र मी भूमिचा, माझी ही भावना ।
शत्रूचा आघात भूवरी, ईश्वर अवहेलना ।
नच मी धीमान्, जतन करी मी दुबळचा तैशा तना ।
अर्पाया तिज रुधिरावांचुनि मजपाशीं तीर्थ ना ।
श्रीरामाची, श्रीकृष्णाची पूजा ही, मी धर्मपरायण ।
देशा अर्पण हे आत्मार्पण ॥ ३ ॥

स्वातंत्र्याचे समर अखंडित आव्हानिल शासना ।
शिकणे आहे अम्हां, भूपुढे प्राणाचे मोल ना ।
वेदीवर मी उभा, धडा तो शिकवायाते जनां ।
खोल रुजोनी सुफलित होवो माझी आराधना ॥
रक्ताने लिहिल्या पानाचे भूयः भूयः घडो संस्करण ।
देशा अर्पण हे आत्मार्पण ॥ ४ ॥

हिंदुस्थानात बाबांना जन्मठेप झाली होती. नुकतेच मदनलाल धिंग्राचे बलिदान झाले होते. लंडनमधील भारतभवन आता क्रांतिकार्याला सुरक्षित राहिले नव्हते. सहकाऱ्यांची ससेहोलपट चालू होती. विनायकाच्या मनावर ताण आला होता; प्रकृति बिघडली होती.

वायुपालटासाठी विनायक दि. २९-७-१९०९ या दिवशी लंडनजवळील ब्राइटन या समुद्रतीरावरील नगरात आला. १०-१२ दिवस तो तेथे होता.

एक सहकारी श्री. निरंजनपाल याच्यासह तो एका संध्याकाळी समुद्रतीरावर गेला. समुद्र पाहून विचारांच्या कल्लोळाला वाट मिळाली, ती कविता आहे सागरास–

समुद्रांत लोटलेले हे क्रांतीचे तारू पैलतीराला कसे जाईल, हेलकाव्यांनी मध्येच तर ते गचकणार नाही, समुद्रावर आपण विश्वास टाकला, विश्वास तो पाळील काय ? ... अद्याप स्वातंत्र्याची खूणहि दृष्टिपथांत नाही ; विनायकाचे मन शंकित झाले.

दुसऱ्या क्षणी त्याला वाटले, हा सागर आपल्याकडे बघून हसतो आहे, याच्या मनांत काळे आहे किंवा कदाचित् आंग्ल भूमीच्या स्वामित्वाचाच याला गर्व झाला आहे. माझ्या मातृभूमीला हा तुच्छ लेखत आहे.

प्रबल सागरालाहि विनायकाने धमकाबले, अगस्ति आठवतो का ? ... त्याने तुला पिऊन टाकले आहे, तो भारतमातेचा पुत्र होता. माझी विनवणी, भारतमातेची हाक, ही दुबळचाची विनवणी समजू नकोस.

एकमुखाने करुनि हकारा, करीं घेतले व्रत असिधारा,
उल्हासाचा उरांत वारा ।
नाव चालली क्रांतिदलाची देशाच्या उद्धारा,
घेऊनि जा दुर्लंघ्य सागरा स्वातंत्र्याच्या द्वारा ॥ ध्रु. ॥

परवशतेच्या अंधारांतुनि, भारत–वासी पृष्ठी घेऊनि ।
विश्वासाने त्यां रत्नाकर नेई नौकेमधुनी वाहुनि ।
निश्चल नावाडी नौकेचा,

प्रस्तर हिमनग टाळुनि चुकवुनि, विनवित पारावारा ।
घेऊनि जा दुर्लंघ्य सागरा स्वातंत्र्याच्या द्वारा ॥ १ ॥

भार टाकला तव पृष्ठावर, पर्यटनाला आलो भरभर ।
प्रहार केवळ कल्लोळांचे, स्वातंत्र्यांचे कोठे मंदिर ।
नौकानायक झाला शंकित,

म्हणतो, सिंधो, कुठे लपविला उद्दिष्टाचा तारा ।
घेऊनि जा दुर्लंघ्य सागरा स्वातंत्र्याच्या द्वारा ॥ २ ॥

हसूं नको तूं फेनमिषाने, नको भेडसावूं गर्वाने ।
फुगला कां रे उन्मादाने, आंग्लभूमिच्या स्वामित्वाने ।
दुबळी नाही भारतमाता,

पुत्र अगस्ती मन्मातेचा, प्याला सागर सारा ।
घेऊनि जा दुर्लंघ्य सागरा स्वातंत्र्याच्या द्वारा ॥३॥

१५ अमर होय ती वंशलता

विनायकाचे वडील बंधु बाबा (गणेश) यांना २८-२-१९०९ ला अटक होऊन दिनांक ८-६-१९०९ या दिवशी जन्मठेप झाली. उच्च न्यायालयात २१-११-१९०९ या दिवशी पुनरावेदन फेटाळले गेले.

धाकटा बंधु बाळ (नारायण) यालाहि अटक झाली होती.

बाबांच्या पत्नीने – सौ. येसू वहिनीने – हें वृत्त विनायकाला पत्राने कळविले. वहिनीला धीर देण्यासाठी विनायकाने १९०९ च्या डिसेंबरमध्ये सांत्वनपर पत्र लिहिले.

पत्र मिळतांच वहिनीला धीर आला. दीराचे पत्र ती गाऊ लागली –

फुलें वाहिलीं देवाकरिता ।
वंचित राहुनि सुखाते स्वतां ।
लोकहिताचा गंध पसरतां । अमर होय ती वंशलता ॥८६०॥

देउनिया वात्सल्य साउली
मातेची तूं उणीव भरली ।
पत्र पावले । कळला आशय
बंधु तुला गे वंदित सविनय ।
आराध्य जिचे भारतमाता । अमर होय ती वंशलता ॥१॥

पुष्पे फुलती गळती सुकती
सर्व न देवालागी जाती ।
गजेन्द्र वाही उत्पल हरिला
आला अमरपणा कमलाला ।
नसे मान भुवनीं त्या परता । अमर होय ती वंशलता ॥२॥

यौवनसुमनें सर्व खुडावी
श्रीरामाच्या कामी यावीं ।
मातृभूमिने प्रसन्न व्हावें ।
त्या सेवेला मानुनि ध्यावें ।
गोत्राला ये तये धन्यता । अमर होय ती वंशलता ॥३॥

रक्तमांसयुत नश्वर काया
सेवेला देशाच्या द्याया ।
लागो स्पर्धा नवयुवकांची
तीच शाश्वती अमरत्वाची ।
पुत्रांना या पथी धाडतां । अमर होय ती वंशलता ॥४॥

युवकसुमांच्या गुंफुनि माला
अर्पुनि होता नवराश्रीला ।
उजाडेल दसरा देशाचा
विजयश्रीचा स्वातंत्र्याचा ।
झाली जरि आर्या विवासिता । अमर होय ती वंशलता ॥५॥

धन्य आपला झाला वंश्
निःसंशय देवाचा अंश् ।

भजला पुष्पांनी श्रीराम्
सर्वस्वाचे देऊनि दाम् ।
या पूजेचे भाग्य लाभता। अमर होय ती वंशलता ॥६॥

धैर्याची तू मूर्ती वहिनी
माते ! माझ्या स्फूर्तिची धुनी ।
अग्नीमध्ये अथवा शिशिरीं
अचल तू ! जसा भूवरी गिरी ।
धीरान संकटी वर्तता । अमर होय ती वंशलता ॥७॥

१६ तडितरूप योद्धा कडाडला

इकडे नाशिकला दि. २२-१२-१९०९ या दिवशी अनंत कान्हेरे याने जिल्हाधिकारी जॅक्सनला गोळ्या घालून मारले.

अनंत कान्हेरे, कृष्णा कर्वे आणि विनायक देशपांडे या त्रिमूर्तींना ठाणे बंदीगृहांत दि. १९-४-१९१० ला फाशी देण्यांत आले.

तडितरूप योद्धा कडाडला झगमगाट झाला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥८८०॥

वाटत होते नाशिक नगरी
निर्मल सरिताप्रवाहापरी ।
सत्ता परकी सुखकर पावन
शांत सौम्य जिथले होते जन ।
अस्थिर आवृत शांति असे ती दिसले देशाला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥१॥

राज्य इंग्रजी चालवावया
महती परक्यांची पटवाया ।

प्रभागाधिपति होता जॅक्सन
उत्कर्षाचे जणु आश्वासन
स्वत्वाचे सामर्थ्य कथाया तदा इंग्रजाला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥२॥

म्हणती जॅक्सन होता पंडित
होता संस्कृत भाषामंडित ।
आणि मराठी व्याख्यानांतुन
राज्य करी तो लोकां भुलवुन ।
सर्व न भुलले ! होते कांही विटले दास्याला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥३॥

थोडचा दिवसांपुरता होता
नाशिक नगरी जॅक्सन आता ।
मानपत्र अन् हारतुऱ्यांची
लागे स्पर्धा पौरजनांची ।
हार एक पेटला शत्रुचा देह दग्ध झाला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥४॥

किर्लोस्कर संगीत मंडळी
लोकप्रियतेवरी चालली ।
तेथे विजयानंद मंदिरीं
खेळ शारदा संपन्न करी ।
विजयाचा आनंद मिळे त्या दिनीं भारताला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥५॥

वधू शारदा गंधर्वाची
गोडी चाखू संगीताची ।
अभिलाषा अधिकारी बदता
नाटच ठाकले उभे स्वागता ।
सत्य परंतू होते टपले तया ग्रासण्याला
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥६॥

आणि निवडला नाट्यासाठी
दिवस जयाची रजनी मोठी ।
अभ्यागत आले नि घेतले
आसन पहिल्या आवलीतले
चिरनिद्रेचा दूत चिकटला तया आसनाला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥७॥

विधिक्रमाने कोणी बालक
वाढत होता अनंत नामक ।
तेजाचा तो अंश झाकला
मिळू बघे उडुनि तेजाला ।
बाल वाढला झाकण फुटले अंश मुक्त झाला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥८॥

अनंत, कर्वे कृष्ण, विनायक
देशपांडियांचा स्थिर बालक ।
निघती नाटक बघण्या अथवा
युद्धयोग दाखवाया नवा ।
विद्युत्वेगे भिडले जाउन दुष्ट पाहुण्याला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥९॥

अनंत सांभाळी शस्त्राला
नेम साधुनी प्रहार केला ।
पुन्हा पुन्हा तै चाप ओढला
सात छन्यांनी जॅक्सन मेला ।
शैलापरि बटुमूर्ति वाढली ! भिडली गगनाला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥१०॥

भूकंपाविण भूमि शहारे
धक्क्याने इंग्लंड बावरे ।
भारतीय इतिहासामधले
पान लोहिताने लिहिलेले ।

वाचुनि बघती अन् ओळखती क्रुद्ध भारताला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥११॥

त्रैमूर्तींना आरक्षींनी
अन्य जनांच्या सवे घेरुनी ।
कारागारामधे लोटले
छळुनी लोखंडांत बांधले ।
परी वीर ते, वीरपुत्र ते, बघतील कशाला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥१२॥

न्यायाची मग बसली बैठक
अभियोजक सांगती कथानक ।
न्यायमूर्ति ? छे: दंडसभापति
त्रैमूर्तींच्या प्राणां हरती ।
जीवित राही परी चेतना देश–मोचनाला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥१३॥

एकोणिसशे दहाची मिती
एकोणिस एप्रिलची होती ।
अनंत, कृष्णा आणि विनायक
उत्सुक होण्या स्वर्गारोहक ।
ठाणे कारा– तीर्थ, स्थानक असे स्वराज्याला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥१४॥

स्मरता भावे त्रैमूर्तींना
कधी मृत्युचे भय राहीना ।
हौतात्म्याची गाता कवने
रोम रोम भरतो स्फूर्तीने ।
प्राणपणाने हटवू आम्ही परक्यांचा घाला ।
अनंत जीवन जाळी जाई ज्योति अनंताला ॥१५॥

१७ ध्यान पाहुनी गोष्टीवरती

हुतात्मा अनंत कान्हेरे याचे आख्यान ऐकल्यावर मुलांनी विनायकाचा त्या कथेशी संबंध विचारला.

मुले –

अनंत जीवनकथा चेतवी उत्साहाची ज्योती ।
तात ! आपली कथा परंतू वीर विनायक होती ।
तुटला कां हो धागा ? अथवा सांधा दुसरा आला ?
कथा विनायक आला केव्हां कसा मायदेशाला ॥ १ ॥

निवेदक –

ध्यान पाहुनी गोष्टीवरती कथावयाला येई भरती ।
नव तरुणांनो! जाऊ आपण मूळ कथेच्या ओघावरती ॥ २ ॥

सूत्र कथेचे नाही सुटले, जरी तुम्हां ते अलग वाटले ।
नेता जीवनमार्ग चालता उपाख्यान त्या पथीं उमटले ॥ ३ ॥

ऐका! चंचल अतर्क्य नियती विनायकाच्या कक्षेभंवती ।
आश्वासुनिया अथवा फसवुनि ऊन साउली खेळत होती ॥ ४ ॥

हो स्वच्छंदन पळांत बंधन हिसळी घुसळी सारे तनमन ।
अवकाशांतुन सोडी मारुत कधी झुळुक वा कधी प्रभंजन ॥ ५ ॥

कधी भाजते अंग उन्हाने बर्फाच्छादित कधी बंधने ।
तरी कराने धरलेला ध्वज होता फडकत आवेशाने ॥ ६ ॥

वाङ्मय जनजागृतिचे साधन करी विनायक पुस्तक लेखन ।
स्फूर्तिप्रद आख्याने लिहिली इतिहासाला शोधुन शोधुन ॥ ७ ॥

वाङ्मय होते ज्वालाग्राही त्याचे शत्रूला भय राही ।
झाली मुद्रित हळुच पुस्तकें आणि पसरली दिशांत दाही ॥ ८ ॥

गुप्तपणे पुस्तकें निघाली हिंदुस्थानामध्ये आली ।
संस्थेने त्या आधी होती चित्ते युवकांची नांगरली ॥ ९ ॥

बीजापरि ते वाङ्मय भिजले, रुजले, स्फूर्तीसवे उगवले ।
वाढत होती देशप्रीती नवतरुणांचे रक्त उसळले ॥ १० ॥

निर्यातीला युक्ति योजिली पुस्तकांतुनी शस्त्रे गेली ।
सशस्त्र झाला अभिनव भारत जशी पिस्तुले हाती आली ॥ ११ ॥

भारतमाता की जय बोला शस्त्र मिळाले कान्हेरेला ।
बार भयानक उडतां त्याशी सावरकर संबंध जोडला ॥ १२ ॥

भडका झाला जो वैऱ्याचा माग काढला विनायकाचा ।
आणि घेरले रिपुने त्याला अंत कराया आयुष्याचा ॥ १३ ॥

नेले त्याला नौकेवरती आणायाला पुन्हा भारती ।
सुटला होता ! परी गवसला ! देशाची होती कर्मगती ॥ १४ ॥

विनायकाच्यासह कांही क्षण सागरावरी जाऊ आपण ।
बघूं तयाची अतर्क्य लीला कसा झुंजला एकाकी रण ॥ १५ ॥

१८ सन्मित्रांनो, घ्या प्रणाम

आणि आता विनायकालाच अटक झाली. पॅरिसहून तो इंग्लंडला आला, व्हिक्टोरिया स्थानकावर दि. १३-३-१९१० या दिवशी उतरला, तो आरक्षींनी त्याला स्वाधीन घेतले. हत्येचा पुरस्कार करणे, साह्य करणे, राजद्रोह करणे, अशा आरोपांवरून भारत शासनाच्या आदेशाने ही अटक झाली होती.

आपले भवितव्य विनायकाने ओळखले. ज्या मित्रांनी या खडतर कार्यांत जिवाशी जीव मिळवून साहाय्य केले त्या सहकाऱ्यांना त्याने बंदीगृहातूनच एक संभाव्य अंतिम प्रणाम पाठविला –

शेवटचा हा रामराम्
सन्मित्रांनो घ्या प्रणाम् ॥ ध्रु० ॥

भारतभूचे मणी विखुरले सेवेसाठी दीक्षित झाले ।
बंधुत्वाच्या मृदुल रेशमी धाग्याने एकत्र बांधले ।
नेमुनि देई त्यास विधाता कार्यासाठी भिन्न ठिकाणें ।
कधी कीर्तिच्या लाटांवर वा कधी उदधिच्या उदरी जाणे ।

जिथे योजना तेथे जाऊ
जळत्या अश्मावरती राहू।
स्थान आपुले पहिले घेऊ।
मला योजले विधिने काम्, सन्मित्रांनो घ्या प्रणाम् ॥ १ ॥

रंगभूमि होई वसुंधरा, भवितव्याचे भव्य कथानक।
इतिहासाच्या कालपटावर आपण पात्रे करतो नाटक।
उत्तम आपुले साध्य गाठता।
यशोगर्जना करील जनता।
भरतवाक्य तें कानीं येता।
भेटुनि बोलूं जयजयराम्, सन्मित्रांनो घ्या प्रणाम् ॥ २ ॥

अंदमानचा उदास ओढा सामावो माझ्या अस्थींना।
स्फटिकतारकासखी जान्हवी कवटाळो वा हृदयीं त्यांना।
चैतन्याने उसळतील त्या बंधमुक्त भारत होतांना।
सर्वंकष गर्जना जयाची उच्चरवाने दुमदुमतांना।
आक्रमिलेला सागर लंघुनि।
समंध जाइल तेव्हा परतुनि।
वैभव भारतभू सांभाळुनि।
धरा सुखाचे होईल धाम्, सन्मित्रांनो घ्या प्रणाम् ॥ ३ ॥

त्याग आपल्या हातामध्ये, फल नियतीची इच्छा राही।
मार्ग मुक्तिचा भारतभूच्या आत्मत्यागापरता नाही।
त्या प्रगतीची ठेवा दृष्टी न्यून उरावे त्यांत न कांही।
राखेमध्ये हौतात्म्याच्या वस्तु-वास्तुने पूत धरा ही।
वास्तूचा त्या निश्चल पाया।
भारतभूसाठी बांधावा।
चला पुढे लोहित अर्पाया।
ईशाचे ते पावन काम्, सन्मित्रांनो घ्या प्रणाम् ॥ ४ ॥

१९ फेकला देह मी सागरी

जॅक्सनवध अभियोगात सावरकरांना गोवण्यासाठी त्यांना हिंदुस्थानात आणले जात होते. त्यांना 'मोरिया' नावेत दि. १-७-१९१० ला चढविले. त्यांचा प्रवास चालू झाला. नाव मार्सेलिस बंदरावर आली. एक दिवस थांबली ते बंदर फ्रान्सचे होते.

दि. ८-७-१९१० हा तो दिवस होता. झुंजूमुंजू होत होते. खिडकीतून शरीर वळाने घुसवून सावरकरांनी स्वतःला समुद्रात झोकून दिले.

दहा मिनिटांत फ्रान्सचा तट त्यांनी गाठला. ते वर चढले. ५००-५५० यार्ड पळाले. एक फ्रेंच शिपाई त्यांना समोर दिसला. ते त्याच्या स्वाधीन होऊ बघत होते

पण त्यांचा पाठलाग होत होता. ब्रिटिश आरक्षींनी त्यांना धरले. पुन्हा मोरियावर आणले.

सावरकरांचे स्वकष्टार्जित स्वातंत्र्य क्षणभरच टिकले. पण त्या क्षणिक स्वतंत्र स्थितीची चेतना आत्म्याप्रमाणेच अमर होती.

पुन्हा बंदीत टाकल्यावर सावरकरांनी स्वतःचे सांत्वन केले. 'अवध्य मी भला' मारिल रिपु मजसि असा कवण जन्मला'। क्षणभर तर मी स्वतंत्र होतो. बलाढ्य शत्रूला चकविण्यांत मला विजय मिळाला. आता माझ्या या नश्वर देहाचे काहीहि होवो. माझी चेतना अमर आहे. तीच भारताला स्वातंत्र्य-सूर्य दाखवील !

घेतले प्राण हातावरी ।
फोडुनी क्रूर कारातरी । फेकला देह मी सागरी ॥ ध्रु०॥

मुक्त मी या क्षणीं
तोडुनी दावणी ।
ना क्षिती या पुढे जीव घेवो कुणी ।
बाहुनी देव माथ्यावरी । फेकला देह मी सागरीं ॥ १ ॥

स्वस्थ शत्रू मनी
रोखुनी संगिनी ।
मान फासावया नेतसे बांधुनी ।
उर्मि आली जशी अंतरी । फेकला देह मी सागरी ॥ २ ॥

मुक्तिचा भक्त मी
कोंडलेला तमीं
नौ-गवाक्षांतुनी जन्मभूतें नमी
छत्र वारी उषा अंबरी । फेकला देह मी सागरीं ॥ ३ ॥

नष्ट हो दुर्दशा
बंधनाची निशा
भारता भानुचा रश्मि दावो उषा ।
अर्घ्य सूर्यासि देण्या करी । फेकला देह मी सागरीं ॥ ४ ॥

सिद्ध मी चेतना
तुच्छ मानी तना
वध्य ना छेद्य ना शोष्य ना क्लेद्य ना ।
निर्भये वावरे संगरी । फेकला देह मी सागरी ॥ ५ ॥

मारण्याला मला
शत्रु ना जन्मला
येत जों मारण्या तोंच भांबावला ।
दूर जाई भयाने अरी । फेकला देह मी सागरीं ॥ ६ ॥

तोफ बंदूक वा
सैनिकांचा थवा
आवती भोवती घालूं दे तांडवा ।
सत्य मी नित्य मी भूवरी । फेकला देह मी सागरीं ॥ ७ ॥

२० सोडा रक्तांत खेळणे

सावरकरांना मोरिया जलयानांतून एडनपर्यंत आणले. तेथून साष्टी जलयानांतून मंबईस आणले. तो दि. २२-७-१९१० हा होता. त्यांना लगेच नाशिकला नेले गेले. प्राथमिक चौकशी झाली.

जॉन पार्किन्स हा आरक्षी अधिकारी पूर्वी नाशिकला होता. त्याची सावरकरांवर योजना झाली होती. सावरकरांना त्याने नाशिकला पाहिले होते. मुंबईस अभियोग चालणार होता. दि. १५-९-१९१० हा दिवस नेमला होता. सावरकरांना प्रथम येरवड्यात आणि मग मुंबईस डोंगरी येथे आणले होते. सावरकरांना न्यायालयात नेले जात होते, समुद्रतीरावर उभ्या असलेल्या एका वास्तूकडे निर्देश करून पार्किन्स म्हणाला, "ती पहा एका बॅरिस्टरची वास्तू. नुकतीच बांधली तो त्याने. तुलाहि असे प्रासाद उठवता येतील. विधिज्ञ झाला आहेस. लोकांची कामे घे. धन मिळव. क्रांतिकार्य सोड."

पार्किन्सच्या सांगण्यात सहानुभूति असेलहि. पण सावरकारांनी सांगितले, "मी माझ्या देशाचे काम चालवितो आहे. देशाच्या स्वातंत्र्याची वास्तु मी घडवीत आहे."

विधिज्ञांनी पहा राव येथे कमावले नांव
न्याय-अन्यायाची फोड केली आम्हांसी अतोड ।

लढविले बुद्धिवाद उंच बांधले प्रासाद
विद्वत्तेचे तुम्हां लेणे सोडा रक्तांत खेळणे ।

जॉन पार्किन्स पामर सांगतसे सुविचार
तुम्ही ज्ञानाचे भांडार करा बुद्धीचा व्यापार ।

देवदानवांचे रण न्यायान्यायाचें कारण
दैत्यगुरु शुक्रामनी विद्या होती संजीवनी ।

देवपुत्र कच गेला संजीवनी शिकण्याला
गेला शत्रूच्या गोटांत शिरे शुक्राच्या पोटांत ।

मंत्र केला नामशेष त्यास पावे परमेश
होतां दुर्बळ असुर झाले जयी सुरवर ।

विनायक चिती मनीं जाय मंत्र सहा कानी
गेली गुप्तता लयाला इंग्रजांचा भाव गेला ।
फोडले मी रिपुद्वार दैत्यविद्येचे कोठार
सुखेनैव करा वार नाशवंत हें शरीर ।

म्हणे, पार्किन्सा पामरा
अज्ञ लोकांचे भारती
काम तेंची लढवितां
मातृमूर्ती देशांतली
धूत मी तें रक्त सारे

भव्य सौधासाठी नाही
उंच पताकेचा मान
करू देहाची कां चिंता
देवकार्याचा विस्तार

थोर अज्ञानी तूं खरा
घेतले मी कार्य हाती ।
शृंखला बेडी येई हातां
तुम्ही रक्ताने माखली ।
शुद्ध करितो मंदिरें ।

मिळविली मी विद्या ही
राखण्याला माझे ज्ञान ।
कृष्ण भारताचा त्राता
हाच माझा अलंकार ।

२१ दोन जन्म काळे पाणी

एकूण ३५ जणांवर राजाविरुद्ध युद्ध करण्याचा कट केल्याचा आरोप होता. मुंबई उच्च न्यायालयाचे मुख्य न्यायमूर्ति श्री. सर बेसिल स्कॉट, श्री. नारायणराव चंदावरकर, आणि श्री. हॉटन यांच्या विशेष न्यायालयापुढे १५-९-१९१० ला सुनावणी चालू झाली होती.

दि. २४-१२-१९१० ला निर्णय लागला. आठ आरोपी निर्दोष सुटले. सावरकरांना जन्मठेप झाली. इतरांना ६ महिने ते १५ वर्षांपर्यंतच्या शिक्षा झाल्या. श्री. नारायणराव सावरकर (बाळ) यांना सहा महिने शिक्षा झाली.

जॅक्सनच्या हत्येत हात असल्याच्या आरोपावरून सावरकरांवर दुसरा अभियोग चालू होता. दि. ३०-१-१९११ ला त्यांत सावरकरांना जन्मठेप झाली. दोन्ही शिक्षा एकामागोमाग भोगावयाच्या !

कोणी अधिकारी म्हणाले, "म्हणजे तुम्ही दुसरी शिक्षा दुसरा जन्म घेऊन भोगावयची !" उत्तर आले, "आपण क्रिश्चन ! पुनर्जन्म मानीत नाही ! माझ्या शिक्षेच्या कार्यवहनासाठी का होईना, बायबल खोटे पाडलेत ! पुनर्जन्म मानलात!"

कोणी म्हणाले, "शासन दयाळू आहे! पन्नास वर्षांनी तुमची मुक्तता करील!" सावरकर म्हणाले, "मृत्यू त्यापेक्षा दयाळू आहे. तो आधीच माझी मुक्तता करील!"

पण सावरकरांची धारणा होती, शासनाने इतकी वर्षे उच्चारली आहेत खरी! त्यांचे राज्य निदान इतकी वर्षे टिकणार आहे अशी त्यांना खमेंड दिसते! ते अधिकाऱ्यांना म्हणाले, "आपले राज्य टिकणार आहे का तोवर? मी माझी शिक्षा भोगीन. हालअपेष्टा सहन करीन. त्यातूनच माझी मातृभूमि मुक्त होणार आहे. तुम्ही मात्र भितीवरील लेखावरून काळाची पावले ओळखा!"

चेतना जिवाला आणी। दोन जन्म काळे पाणी ॥ध्रु०॥

शरसंधाने लंडनच्या नाशिक तूं केले विद्ध।
सार्वभौम नृपति विरुद्ध मांडलेस युद्ध निषिद्ध।
आरोप तुझ्यावर दोन्ही सप्रमाण झाले सिद्ध।
आसन अन्यायाचे ते।
सत्तान्ध इंग्रजी होते।
भय चैतन्याचे त्याते।
बोलले भयानक वाणी दोन जन्म काळे पाणी॥ १॥

शब्दार्थाने जन्मान्ती शिक्षा दुसऱ्या जन्माची।
परि दया दंडिता व्हावी कनवाळू सम्राटाची।
पन्नास पूर्ण वर्षांनी मुक्तता करावी याची।
ऐकूनि शब्दच्छल असला।
उपहासे दण्डित हसला।
त्या दर्प मदाचा दिसला।
बदला, कां भोगत कोणी? दोन जन्म काळे पाणी॥२॥

सांगतसे, शास्त्यांपेक्षा कलिकाळ दयाळू राही।
धुडकावुनि राजाज्ञेते मुक्तता करी लवलाही।
अडविण्या धर्मराजाला सामर्थ्य आपले नाही।

न्याय हा अलौकिक झाला ।
लाजला काळ राजाला ।
ऋण माझे चुकवायाला ।
मृत्योत्तर देणी घेणी दोन जन्म काळे पाणी ॥३॥

सांगता बायबल सूत्र मानव जर कोणी मेला ।
मुक्तिदिनासाठी थांबे पाप पुण्य ऐकायाला ।
तोंवरी गाडला राही जन्म दुजा नाही त्याला ।

मृत्यूनंतर जन्माची ।
धारणा हिंदुधर्माची ।
संसृति ही चालायाची ।

सूत्राला तुमच्या हाणी दोन जन्म काळे पाणी ॥४॥
इथुनी वर्षे पन्नास राहील राज्य हे काय ? ।
वाटत का शिक्षेने या शौर्यहीन होइल माय ? ।
धक्क्यामागुन धक्क्यांनी तुम्हि ध्याल काढता पाय ।

भितीवरच्या लेखाने ।
समजावे साम्राज्याने ।
बागवीन आनंदाने ।
बेडयांची तोंवरि लेणी दोन जन्म काळे पाणी ॥५॥

२२ दगड मोगरीमधे सापडे

काथ्याकूट ! सडलेले दोर पुन्हा कुटायचे, तंतु अलग करायचे अन् पुन्हा वळून त्याचे नवीन दोर करायचे ! सृष्टीच्या क्रमाची एक प्रतिकृतीच (मॉडेल) ती ! सडलेलें जीवन पंचत्वांत जायचें, त्या पंचत्वांतून जीवतंतु बनायचे, काळाने आयुष्य हा दोरखंड वळायचा, तो सडला की पुनः मोगरीने घाव घालून त्याचे तंतु पंचत्वात विलीन करायचे !

काव्याकुटींतून सावरकरांना जीवनाच तत्त्वज्ञान सुचलें. काव्या कुटण्याचा पहिला प्रसंग डोंगरीच्या कारागृहांत १९११ मध्ये आला.

दगड मोगरीमधे सापडे सोड नारळाचे ।
धरा मृत्युने जसे कुटावे तंतु जीवनाचे ॥ध्रु०॥
जुटला बंद्यांचा संघात् ठेका धरुनी चाले हात्
आघातावरती आघात्
पिजुनि बनता सळ, आवळती दोर त्या सळाचे ।
दगड मोगरीमधे सापडे सोड नारळाचे ॥१॥
दिनभर चाले काथ्याकूट पुरी भरे तंतूंची फूट्
तेव्हा शिक्षेमधुनी सूट्
अमिष तेवढे पुरते वाटे दंडिता फळाचे ।
दगड मोगरीमधे सापडे सोड नारळाचे ॥२॥

सडके तुटके फुटके दोर्
नवे व्हावया पुन्हा समोर्
पुन्हा साहती घाव कठोर्
येई नवता, तंतू वळतां तेज ये बळाचे ।
दगड मोगरीमधे सापडे सोड नारळाचे ॥३॥

पंचमहाभूतांची खाण्
जीवतंतु करते निर्माण्
विणते आयुष्याचा ताण्
सडे ताण अन् करी वेगळे मृत्यु तंतु त्याचे ।
दगड मोगरीमधे सापडे सोड नारळाचे ॥४॥

विलीन होता पंचत्वांत्
तंतू पुन्हा रूप घेतात्
नियतीचा जें फिरता हात्
आयुष्याची वटी बने ते जिणे मानवाचे ।
दगड मोगरीमधे सापडे सोड नारळाचे ॥५॥

२३ तेंचि हो संसाराचे सार

सावरकरांना जन्मठेपेची शिक्षा लागली होती. डोंगरी बंदीगृहांत त्यांना ठेवले होते. थोडचा दिवसांनी त्यांची अंदमानला पाठवणी होणार होती. ती पाठवणी जून १९११ च्या शेवटी शेवटी झाली.

वर्ष १९११ च्या प्रारंभीच्या महिन्यांत सौ. यमुनाबाई (माई) सावरकरांना भेटल्या. सौ. माईसह त्यांचे बंधू आले होते.

पतिपत्नीची भेट झाली.

भेटून आल्यावर घरच्या मंडळींनी विचारलें, 'काय म्हणाले तात्या ?'

तात्यांचे शब्द माई सांगू लागल्या :

घरटयाच्या परिसरांत सीमित पक्ष्यांचा संसार ।
करूं पाहतो पुरुष महत्तम विश्वाचा व्यापार ।
तेंचि हो संसाराचे सार ॥ध्रु०॥

आपत्ति नसे ही अपघाती ।
चूल बोळकी आपुल्या हाती ।
फोडुनि, त्यांची केली माती ।
विशाल होते लक्ष्य, वाहिले अग्नीला घरदार ।
तेंचि हो संसाराचे सार ॥१॥

शोक सहचरी तूं न करावा ।
मनी एक विश्वास धरावा ।
राष्ट्रोद्धारा होम हा नवा ।
तिळतिळ जळतां आयुष्य, जरी झाले कष्ट अपार ।
तेंचि हो संसाराचे सार ॥ २ ॥

यज्ञांतुनि या अमृत लाभतां ।
भूमीला मिळतां स्वतंत्रता ।
होतां येथे दृढ मानवता ।
घराघरावरि चढेल सुंदर सोन्याचे कौलार ।
तेंचि हो संसाराचे सार ॥ ३ ॥

कृतार्थ हो संसार आपला ।
गेहसुखाचा मोह न धरला ।
ध्येयास्तव साही विरहाला ।
विश्वाचा संसार करावा होतों सीमापार ।
तेंचि हो संसाराचें सार ॥ ४ ॥

२४ त्या डब्यांत होती मृत्यूची छाया

जून १९११ च्या शेवटी शेवटी मुंबई-मद्रास आगगाडीच्या एका डब्यात सावरकरांना कोंडून टाकले. गाडी भरधाव सुटली. त्यांना अंदमानला पोचविण्यासाठी ती आतुर होती. जबडघात सावज धरून धावत सुटलेली, पिसाळलेली वाघीणच जणू !

"मला ही गाडी अशाच वेगाने स्वदेशाला आणील का? का मी अंदमानातच 'हाय भारत !' 'हाय हिंदुस्थान !' करीत मरणार ?" सावरकरांच्या मनात विचार आला –

त्या डब्यांत मृत्यूची होती छाया उसाळली ।
मानगुटीला धरुनि धांवते वाघिण पिसाळली ॥ धृ० ॥

गावांमागुनि गांवें ।
टाकुनि मागे धावे ।
कुठुनी मज ना ठावे ।
वने उपवने, पर्वत, ओढे लंघून चालली ।
मानगुटीला धरुनि धावते वाघिण पिसाळली ॥ १ ॥

पाश मागचे तोडी ।
क्षणाक्षणाला ओढी ।
श्वास भयानक सोडी ।
धाप लागतां अधुनी मधुनी गुरगुरत थांबली ।
मानगुटीला धरुनि धावते वाघिण पिसाळली ॥ २ ॥

मजसम भारतवासी ।
करण्याला वनवासी ।
आंग्लभूमिची दासी ।
टपुनी होती, सावज मिळतां धरण्या उफाळली ।
मानगुटीला धरुनि धावते वाघिण पिसाळली ॥ ३ ॥

घाली मजवरि घाला ।
वेग वायुचा आला ।
विपिनी सोडायाला ।
आणिल का ही परत मला, कीं रक्ता चटावली ? ।
मानगुटीला धरुनि धावते वाघिण पिसाळली ॥ ४ ॥

कशास आशा वेडी ।
अंगावरची बेडी ।
मसणवटीची गाडी ।
हाय मातृभू ! करित कदाचित होइन हिचा बळी ।
मानगुटीला धरुनि धावते वाघिण पिसाळली ॥ ५ ॥

२५ अंदमानला निघे चलान्

'महाराजा' जलयान मद्रास तीर सोडून निघालें १–७–१९११ ला. त्यांत बंद्यांचे चलान होते. ४–७–१९११ ला अंदमान आले. पोर्ट ब्लेअर या ठिकाणी चलान उतरवले. ते 'सेल्यूलर जेल' मध्यें गेले,

त्या चलानांत सावरकरांची पाठवणी झाली होती.

बंद्यांनी भरलें जलयान् ।
अंदमानला निघे चलान् ॥ ध्रु० ॥
क्रोधी कोणी म्हणुनि विधीचा बंदी झाला ।
कुणी उपाशी कुणी अधाशी म्हणुनी आला ।
कोणी आला मुक्तिदेवता पूजायाला ।
सर्वांसाठी एकचि यान् ।
अंदमानला निघे चलान् ॥ १ ॥
भिडे येउनी दंडाबेडी हातकडीला ।
नेढघा नेढघांतून ओवती लोहशृंखला ।
जोडी जोडी गुंफुनि केली मानवमाला ।
नमला नियतीला बलवान् ।
अंदमानला निघे चलान् ॥२॥
यान शक्तिने जलराशींना कापत होते ।
तोडत होते बंद्यांच्या प्रिय संबंधाते ।
भवितव्याशी गतकालाचे जोडत नाते ।
परतीरी नौकेचे ध्यान् ।
अंदमानला निघे चलान् ॥३॥
मुखामुखावर शून्य भाव फैलावत होता ।
वारा खारा फुपफुसात धोंगावत होता ।
सुस्कारा थरकत्या हृदांचा शोषत होता ।
जिवंतपणिचे जणू स्मशान् ।

अंदमानला निघे चलान् ॥४॥
आणि विनायक निरखत होता भवितव्याला ।
पदक उरीचे दावत होते वरुनि उराला।
उत्सुक होता परी पाहण्या नवदेशाला ।
अवनीचे उघडे अपिधान् ।
अंदमानला निघे चलान् ॥५॥

(अपिधान = झाकण)

२६ तात्या ! तूं इथे कसा ?

सावरकरांचें चलान निघालें आणि ४-७-१९११ ला अंदमानला पोचलें. बाबा आधीच काळेपाण्यावर गेलेले होते, पण तात्यापासून दूर ! नैसर्गिक कोंदणांतले दोन डोळे कधी भेटूं नयेत तसे कृत्रिम कोंदणांतले हे दोन नेत्र एकमेकांपासून दूर होते. पण ऑगस्ट १९११ मध्यें बाबा आणि तात्या यांची चोरटी भेट झाली, बाबांनी आपल्या भावना चार शब्दात व्यक्त केल्या. "तात्या ! तू इथे कसा ?" त्या शब्दामागे भरलेला अर्थ दुसरा कुठला असणार !

बाबा पाही समोर अनुज लोहबद्ध जसा ।
धक्क होय हृदय! पुसे, तात्या तूं इथे कसा ? ॥ ध्रु०॥

अंदमानच्या वनांत
बंधु बंधु भेटतात ।
तात्याचा दुःखभार
बाबाला होत फार ।

स्वेदाने चिंब काय तृष्णेने शुष्क घसा ।
धक्क होय हृदय! पुसे, तात्या तूं इथे कसा ?॥१॥

कायेचा तूं कोमल
नव-दीक्षित उच्छृंखल ।
सोन्याचे तुज यौवन
पाहिले न तूं जीवन ।

तूं इकडे आणि दूर भार्या तव मदालसा ।
धक्क होय हृदय! पुसे, तात्या तूं इथे कसा ? ॥२॥

क्रांतीचा तूं गायक
स्वातंत्र्याचा नायक ।
होतिल अनुचर हतबल
पाहुनिया तुजसि विकल ।

खेळला कसा न कळे दैवाने खेळ असा ।
धक्क होय हृदय! पुसे, तात्या तूं इथे कसा ? ॥३॥

कोण ही ध्वजा धरील
देशकार्य सावरील।
झाकाळे धाराधर
मिहिराला खाय तिमिर।
वाट बघे सूर्याची खिन्नपणे आज रसा।
धक्क होय हृदय! पुसे, तात्या तूं इथे कसा? ॥४॥

आम्ही पाइक तत्पर
लढविण्यासि हे संगर।
सेनानी बद्ध! हाय!
काय त्यावरी उपाय।
दुःखाने, क्रोधाने रडतें मन ढसा ढसा।
धक्क होय हृदय! पुसे, तात्या तूं इथे कसा? ॥५॥

२७ अंदमानचा अनभिषिक्त नृप

स्वातंत्र्यवीर सावरकरांचा दिनांक ४-७-१९११ ते मे १९२१ हा जवळ जवळ दहा वर्षांचा काळ अंदमानांत गेला. आधीपासून थोडे थोडे राजबंदी येऊ लागले होते. मग ते पुष्कळ प्रमाणात येऊ लागले.

दंडेली, अत्याचार, पठाणी खाक्या अशी वागणूक बघून सावरकरांनी राजबंद्यांच्या सहाय्याने त्या दंडेलीला धक्के देण्यात आरंभ केला. बाबा (गणेशपंत) आघाडीवर असत.

शुद्धि हे एक आवश्यक कार्य सावरकरांनी हाती घेतले. कारण बाटवाबाटवीचा फार सुळसुळाट झाला होता. बंदीगृहाबाहेर मुक्त बंद्यांच्या वसाहती होत होत्या. तेथेही शुद्धीचे कार्य पोचविले. होता होता त्या बेटावरील बाटवाबाटवीला आळा बसला.

साक्षरतेचे कार्य सावरकरांचे दुसरे उल्लेखनीय कार्य. त्यांनी हिंदीचीच शिक्षापद्धति चालू केली. सर्वदूर हिंदीचे शिक्षण वाढू लागले.

या सर्व कार्याचा परिणाम म्हणजे अंदमानांत मुसलमान बहुसंख्य होऊ शकले नाहीत. नाही तर फाळणीच्या वेळी पाकिस्तानने तेथे अधिकार सांगितला असता.

सावरकर अंदमानचे अनभिषिक्त नृपति म्हणूनच जणू मानले जात. त्यांच्या त्या कार्याचा त्रोटक आढावा या स्थात आहे.

अनभिषिक्त नृप अंदमानाचा मार्ग दाखवी दल चाले।
हिंदु राहिला हिंदू म्हणुनी तिथे भारतध्वज डोले ॥ध्रु०॥

अंदमानचा कारावास् ।
एकलकोंडीमधे निवास् ।
कदन्न, कोंडा त्याचा घास् ।

परंतु राही बुद्धि विचक्षण मनश्चक्षु भंवती हाले।
हिंदु राहिला हिंदू म्हणुनी तिथे भारतध्वज डोले ॥१॥

घाम गाळतो निडळाचा।
फिरवी घाणा तेलाचा ।
बैलांनी फिरवायाचा।
केले गोळा घाण्यामधले समधर्माचे मतवाले ।
हिंदु राहिला हिंदू म्हणुनी तिथे भारतध्वज डोले ॥२॥

राज्य पठाणी जणु होते।
भितीच्या आधाराते।
धर्मांतर लादायाते।
हिंदु नृपाच्या परंतु वाचें दीनांनाही बळ आले।
हिंदु राहिला हिंदू म्हणुनी तिथे भारतध्वज डोले ॥३॥

अन्यायाच्या निवारणी ।
विषम शक्तिच्या उभ्या रणी ।
संपाची हो उभारणी ।
शिर फुटले परि भितहि फुटली रक्ताला त्या फळ आले ।
हिंदु राहिला हिंदू म्हणुनी तिथे भारतध्वज डोले ॥४॥

साक्षरतेचे दिले धडे ।
हिंदीचे प्रांगण उघडे ।
शुद्धीची वहिवाट पडे ।
झाले भारत-भाग बेट ते भारतभूकी जय बोले ।
हिंदु राहिला हिंदू म्हणुनी तिथे भारतध्वज डोले ॥५॥

२८ येसूवहिनी

अभिनव भारताच्या क्रांतिकार्यात अहमहमिकेने सहभागी असणारी गणेश पंतांची-बाबांची पत्नी येसूबाई, स्वातंत्र्यवीर सावरकरांनी जिचा उल्लेख धैर्यमूर्ति, माझे स्फूर्ति, असा केला ती येसूवहिनी, जनतेकडून उपेक्षा, शासनाकडून छळ सहन करीत करीत एकाकी जीवन जगत होती. बाबांची निदान भेट होईल अशी आशा तिने वर्षानुवर्षे धरली होती. एप्रिल १९१९ मध्ये ती निवर्तली आणि नंतर पतीच्या भेटीची अनुज्ञा हाती आली !

येसूबाई एक उपेक्षित जाय आजला पंचत्वाला ।
क्षणभर थांबा क्रांतिसतीला दोन आंसवे ढाळायाला ।
कुणी पाहिल्या स्वातंत्र्याच्या पायामधल्या शिला ?
नुमगे आम्हां कळस खरोखर त्यावरि आधारिला ॥
अभिनव भारत असिधाराव्रत । येसूबाई धरि अव्याहत ।
बाबांची ती सोज्वळ दारा । स्वतंत्र असुनी भोगत कारा ॥

बाळ नि तात्या दीरांवर ती । माया ओती आईपरती ।
सदैव झगडे दारिद्र्याशी । अर्धभुक्त वा कधी उपाशी ।
चिंता करतां एकदा पती । विनायकाच्या शुल्कावरती ।
येसू वहिनी देई अपुला । अलंकार मोडण्या पतीला ।
बहुमोलाचे आभूषण ते । परंपरेने आले होते ।
प्रेम त्याहुनी प्रिय वहिनीला । दीराचे, घर भूषविण्याला ॥
म्हणे शिक्षणी दीर असावा । अग्रेसर, तो घरा विसावा ।
सुवर्ण-भूषण शोभेहुनिही । अलंकार तो उज्वल राही ॥
साथीमध्ये जें बाळाला । होता ग्रंथिज्वर झालेला ।
रातंदिन कष्टली माउली । घालविली मृत्युची साउली ॥

त्या दिवसांहुनि अवघड आता । परिस्थितीचा फेरा होता ।
अंदमानला बाबा गेले । तात्याला त्या मागुति नेले ॥
बाळहि गेला कारागारी । कोण सतीचे दुःख निवारी ।
म्हणती जन ही दाहक नारी । उभे करीना कोणी दारी ॥
कोणी जेव्हा आश्रय देती । आरक्षी पिच्छा पुरवीती ।
पायतळीची भूमि सरावी । आणि निर्धरा साध्वी व्हावी ॥
घ्यावा आश्रय काष्ठपटाचा । तवा तापला व्हावा त्याचा ।
जलांत जों प्रस्तर शोधावा । कासवापरी खडक बुडावा ॥
अंशुक जाडे भरडे त्यावे । नियतीने ते हिसकावावे ।
अन्नाची जों चव चाखावी । मुखांत केवळ माती यावी ॥
देशभक्ति हा प्रमाद राही । तेव्हा पतिच्या संगे तीही ।
आर्या होत्या जिवंत जळत्या । उपमा नाही त्यागाला त्या ।
मिळे न आम्हा अवसर पळभर । दोन आंसवे ढाळायाला ॥

एके दिवशी देव दयाळू करी कृपा तीवरी
उद्धोधाविण देवलसी ती हौतात्म्यातें वरी ।

सावरकर कुलवधू अशी ती । अलिखित कारा भोगत होती ।
वनवास असा दमयंतीचा । कुठवर सांगा चालायाचा ॥
छल छळकाचा मन साहीना । कुणा कथाव्या तिने वेदना ।

प्रसन्न ठेवी मुद्रा वरुनी। विरहे जाई मन पोखरुनी ।।
केल्या होत्या किती खटपटी। भ्रतार भेटावा यासाठी।
वर्षोवर्षे करी प्रतीक्षा। देशभक्तिची जणु ती शिक्षा ।।
शिक्षा त्यांची काय भयंकर। छाया मृत्यूची शय्येवर।
उजाडता अंधार दिसावा। अंधारीही कोठचा दिवा ।।
जीवन जळते विरहाग्नीवर। मातृभूमिच्या पुण्य पदावर।
एवढाच कां सुत हो तिजला। ऋण जन्माचे फेडायाला ।।
पूजा करतांना रातंदिन। पतिचे यावे मनांत चिंतन।
बोले तुळसीला नवसाते। चुडा तुला गे वाहिन माते ।।
माते माझा मिळावा पती। होइन तेव्हा सौभाग्यवती।
वागवीन तें ऋण आजीवन। वाहिन देशासाठी नंदन ।।
शब्द नसे ते पुस्तक नाही। बुद्धि नसे तें मस्तक नाही।
पृथ्वी माता बाणावांचुन। भारभूत हो जगण्या जीवन ।।
विनती माझी ऐक भवानी। दुःखित विरही मी सुवासिनी।

ना तरि हे आभूषण पोकळ। येवो माझ्या पूजेला फळ ।।
काळ लोटला द्रवले शासन। भेटीचे दिधले आश्वासन।
लिहिले, जावे अंदमानला। पतिला अपुल्या भेटायाला ।।
परंतु काया थकली होती। गात्रे सगळी सुकली होती।
डोईजड दुःखाचा त्राता। काळ कधीचा द्रवला होता ।।
संदेशाचा वाहक आला। "येसूबाई" पुसता झाला।
तया दीर सामोरा जाई। संदेशाते ऐकुनि घेई ।।
थट्टा भीषण झाली होती। दया नृपाची थिजली होती।
वरात गेली घोडा आला। बैल पळाला झोपा केला ।।
म्हणे दीर संदेशवाहका। दया आपली वापरू नका।
कथा नृपाला कळला आशय। विलंब केला मात्र महाशय।
दैववशात् जो नृपा लाभला। हट्टाने जो दाबुनि धरला।
तो पवित्र अधिकार आपला। आहे मृत्यूने हिरावला।
श्रेष्ठ असे यम! आपण नाही। व्रणितांची तो चिंता वाही।

केली थट्टा अधिकाराची । आपण मागा क्षमा सतीची ।।
कणाकणाने जीवन जळले । पान वाळले भूवरि गळले ।
चिता पेटली जळली काया । उरली स्मृतिची केवळ छाया ।।
इतिहासाच्या पानावरती । या नारींची नावे नुरती ।
परंतु पाने सुटतिल सारी । धागे तुटले गुप्त हे जरी ।।

भेटीसाठी अंदमानला । नेई नारायण माईला ।
पाहुनि जाया बहिनीवाचुन । विनायकाचे व्याकुळ हो मन ।।
कळले बहिनी भूवरि नाही । इतिहासाच्या उदरी जाई ।
बाण बाटली कलिकाळाला । ग्रंथ दिव्य तो बांधायाला ।।
स्फूर्तीची देवता हरपली । दुःखावेगे भेट करपली ।
विनायकाच्या अश्रू नयनी । येसूबहिनी ! येसूबहिनी !! ।।

थांबू येथे तिच्या स्मृतीला दोन आंसवे ढाळायाला ।।

२९ कविता खेळत होती

सावरकरांची प्रतिभा शब्दाकार घेऊ लागली अंदमानांतील काळकोठडीच्या भितीवर ! काटचाच्या साहाय्याने भितीवर शब्द कोरून लिहावयाचे ! असंख्य पंक्ती त्या भितीवर लिहिल्या गेल्या. पृथ्वीचाच काय सर्व विश्वाचा प्रवास झाला. सहवासाने त्या भितींनाच अभिनिवेश आला. त्या गाऊ लागल्या –

सांगती कौतुकें अंदमानच्या भिती ।
अंगांत एकदा कविता खेळत होती ।। ध्रु० ।।

बेटांत कुणीसा जगप्रवासी आला ।
भितीमधले तो स्थान शोधता झाला ।
आनंदाने त्या देती आतिथ्याला ।
त्या यात्रीसह त्या पर्यटनाला जाती ।
अंगांत एकदा कविता खेळत होती ।। १ ।।

राहिले जखडले अवयव लोखंडात ।
लेखनासि नव्हते साधन काही प्राप्त ।
ज्योती हृदयाची तेवत अंधारात ।
संवाद करी तो भिंतीशी एकांती ।
अंगांत एकदा कविता खेळत होती ॥ २ ॥

मन पर्यटकाचे रूप घेत पक्ष्याचे ।
यंत्राविण रात्री यान बने कक्षाचे ।
तो घडवी त्यांना दर्शन अवकाशाचे ।
भिंती काळासह ताल धरोनी गाती ।
अंगांत एकदा कविता खेळत होती ॥ ३ ॥

वातायन होते मार्ग दाखवायाते ।
कालाचा कंटक यात्रा नोंदायाते ।
यानांग निरक्षर अलिखित कोरे होते ।
नोंदल्या प्रवासा भिंती गोंदुनि घेती ।
अंगांत एकदा कविता खेळत होती ॥ ४ ॥

बांधूनि शिदोरी वाक् प्रतिभेची पाठी ।
यात्री सरसावे सूर्यदर्शनासाठी ।
घेऊनि परतला सप्तर्षींच्या गाठी ।
पाहिल्या पेटत्या नक्षत्राच्या वाती ।
अंगांत एकदा कविता खेळत होती ॥ ५ ॥

दिसली त्या सुंदर ठायी ठायी राने ।
जगताचा नायक होता जात रथाने ।
विरहोच्छ्वासाच्या भरले यान धुराने ।
शोधू न सांपडे परी मृत्युची भीती ।
अंगांत एकदा कविता खेळत होती ॥ ६ ॥

गुरु गोविंदाला बंदा वैराग्याला ।
श्री शिवरायाला चितोडच्या राण्याला ।

पेशवे कुळाला त्यांच्या पराक्रमाला ।
वाटेत विखुरले कितीक माणिक मोती ।
अंगांत एकदा कविता खेळत होती ॥ ७ ॥

गोमांतक फुलले कमला धे जन्माला ।
आकांक्षा भिडली गरुडापरि गगनाला ।
प्रतिभा-मखराने सजली बंधनशाला ।
चमकते आजला यानाची त्या माती ।
अंगांत एकदा कविता खेळत होती ॥ ८ ॥

काजळ पर्वतसम सागरांत भिजवीले ।
बोरू कल्पतरू पत्र महीचे केले ।
नित लेखनकार्यी शारदेसि बसवीले ।
ना तरी श्रेष्ठता भित्तिपटला येती ।
अंगात एकदा कविता खेळत होती ॥ ९ ॥

३० चाफ्याचे फूल

सावरकर बंधु अंदमानच्या बंदीगृहातून बाहेर आणले जात होते. एका बंदी अधिकाऱ्याने तेवढ्यात एक साहस केले. चाफ्याच्या फुलांची माळ त्याने त्यांना घातली. पाया पडला. तो निरोप होता. सत्कार होता, ते अभिनंदन होते !

त्या बंद्याला – दादूला – भावी संकटाची जाणीव होती. त्याला मारहाण झालीहि. पण ते त्याच्या खिसगणतीत नव्हते. सावरकर म्हणालेहि, ' अरे कशाला हें साहस केलेस ! "

बंद्याने माळ घालण्याच्या त्या कृतीतून व्यक्त केलेल्या निःशब्द भावना शब्दांकित करावयाच्या झाल्या तर यापेक्षा वेगळ्या असणार नाहीत –

एक बंदी चरण वंदी, भेटुनी देत आलिंगनाला ।
आपणाला, तो म्हणाला, "अर्पितो चंपक-श्वेत माला"।

सावरकर –

कशास तरुणा साहस केले घालुनि ही माला ।
आग भयानक वेढुनि राही माझ्या नावाला ।
जीभ पोळते उच्चाराने ! ज्वाला अंगाला ।
भस्म होत घरदार तयाचे जवळी जो आला ।
दंडधारी, दंडितारी, कृत्य सांगेल हे बंदिपाला ।
एक बंदी चरण वंदी भेटुनी देत आलिंगनाला ॥ १ ॥

बंदी दादू –

बाबूजी ! विधिपंडित आपण! मी तर मंदमती ।
जीभ अवघडे द्याया उत्तर विद्वानापुढती ।
घेते गोमय कण मातीचे पडता भूवरती ।
थोडे कळते मला सुजन का देशास्तव मरती ।
बघ्द माता, गीत गातां ऐकुनी दुःख वाटे मनाला ।
एक बंदी चरण वंदी भेटुनी देत आलिंगनाला ॥ २ ॥

देवासाठी निजयज्ञाचा मान मिळे कमला ।
आपणांत कमलाचे दिसले मानवरूप मला ।
पद्मा ह्या पूजाया चंपक योग्य मला गमला ।
चाफा समजो मला माय जो चरणांवर पडला ।
गंध आला जीवनाला, भीत मी ना मुळी ताडनाला ।
एक बंदी, चरण वंदी भेटुनी देत आलिंगनाला ॥ ३ ॥

स्वातंत्र्याच्या मार्गस्थांच्या पायतळी पडणे ।
चुरगळणे, संपणे, तयाने वाटे धन्य जिणे ।
यथाशक्य देणे अश्रोदक, वारकरी भजणे ।
यातचि पंढरपूर आमचे, होई पुण्य दुणे
वाट चाला, समय झाला! जा सुखाने प्रभो भारताला ।
एक बंदी चरण वंदी, भेटुनी देत आलिंगनाला ॥ ४ ॥

३१ कांचन चमचमले

वर्ष १९२१ च्या मेमध्ये सावरकर बंधूंना – गणेशपंत आणि विनायकराव यांना – अंदमानांतून हिंदुस्थानांत आणले. दहा-अकरा वर्षे सावरकरांना छळून अंदमानच जणू दमून गेले होते ! त्यागाचे तेज मुद्रेवर खेळवत सावरकरबंधू हिंदुस्थानात आले. पण अद्याप देवपण यायचे होते. लोखंडाचे घणे चावणे उरले होते. शेवटी हिंदुस्थानांतील बंदीगृहांतूनहि त्यांची दोन वर्षांनी सुटका झाली.

सावरकर कारेत खरोखर अग्निदिव्य जगले ।
माती जळली मूस ओतली कांचन चमचमले ।।

ऐरणीवरी दो सुवर्णकण ।
मोजित होते काळाचे क्षण ।
झेलत झेलत अंगावर घण ।
तेज अग्निचे मुद्रेभवती वलयाकृति जमले ।
माती जळली मूस ओतली कांचन चमचमले ।। १ ।।

किंवा स्वातीतील शिंपले ।
जलबिंदूंना धरते झाले ।
मौक्तिक ते संपुटांत बनले ।
शिंप उघडता मोती कंठी मानाने रमले ।
माती जळली मूस ओतली कांचन चमचमले ।। २ ।।

शिलेतुनी प्रतिमा घडवीती ।
टाकीने परि मानवमूर्ती ।
शास्त्रक मृण्मय करूं पाहती ।
बोथट होई टाकी आसन मूर्तींना नमले ।
माती जळली मूस ओतली कांचन चमचमले ।। ३ ।।

घणे चावणे लोखंडाचे– ।
होते उरले वीरवरांचे ।
म्हणुनी बंधन बंद-घराचे ।
देवत्वा पावता भितिचे बंधन ढासळले ।
माती जळली मूस ओतली कांचन चमचमले ।। ४ ।।

३२ भूमिची लावली धूळ भाळाला

अशक्य ते शक्य झाले होते ! असाध्य साध्य झाले होते ! हिंदुस्थानच्या भूमीवर परत पाय पडेल की नाही याची शेवटपर्यंत वानवा होती ! पण तो दिवस उगवला होता !

मे १९२१ मध्ये त्याच महाराजा जलयानाने बाबा (गणेश) आणि तात्या (विनायक) या सावरकरबंधूंना हिंदुस्थानात आणले. ते उतरले क्रांतीने धुमसणाऱ्या बंगभूमीवरील कलकत्त्याला.

आपल्या कपाळाला सावरकरबंधूंनी भूमीची धूळ लावली. स्वयंचलित वाहन चालावे म्हणून ठिकठिकाणी इंधन भरावे, तसाच त्या धुळीचा उपयोग आपत्ति झेलण्याची शक्ति येण्यात आणि देशकार्य पुढे चालविण्यासाठी झाला.

टाकुनी पाठिशी भूतकाळाला ।
भूमिची लावली धूळ भाळाला ॥धृ०॥
ठेवला पाय नौकेत ! वाटे मना–
जिंकली ! तोडले सागरी बंधना ।
मातृभूची करी चित्त आराधना ।
अंतरीच्या दिसे तीर डोळ्याला ।
भूमिची लावली धूळ भाळाला ॥ १ ॥
डोलते नाव उत्तुंग लाटांवरी ।
चित्त हेलावते सागराच्या परी ।
क्षेम भूमीस नेईल का ही तरी ?
तोच तांडा खगांचा नभी आला ।
भूमिची लावली धूळ भाळाला ॥ २ ॥
वाटले मातृभू येथुनी दूर ना ।
आणि आश्चर्य ! राई दिसे लोचना ।
शाश्वतीची तयें साक्ष येई मना ।
वाहिली मानसी क्रांतिला माला ।
भूमिची लावली धूळ भाळाला ॥ ३ ॥
बंग होता सदा क्रांतिने पेटता ।
रक्तसमार्जने धूळ मंत्रांकिता ।
ती विभूती शिरी आदरे लावता ।
शक्ति विस्तारली देशकार्याला ।
भूमिची लावली धूळ भाळाला ॥ ४ ॥

ॐ, स्वस्तिक, कुंडलिनी, कृपाण आणि भगवा रंग या चिन्हांनी युक्त पताका अखिल हिंदूंची अतएव हिंदुराष्ट्राची ध्वजा म्हणून स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांच्या सूचनेवरून अखिल भारतीय हिंदुसभेने १९३६ मध्ये स्वीकारली. ती चिन्हे काय दर्शवितात ते त्या ध्वजाच्या विवेचनात तेव्हा दिले होते.

वेदकालापासून अव्याहत चाललेल्या इतिहासाचे प्रतीक ॐ, शुचितेचे चिन्ह स्वस्तिक, इडा आणि पिंगला जागृत करून जिज्ञासा उत्पन्न करणाऱ्या अंतर्मनाची खूण आणि योगसिद्धींतून मुक्तीप्रत नेणारी ती कुंडलिनी, आम्हाला जगाचा नाश करावयाचा नाही, कारण जग आम्हाला उपभोगता आले तर निःश्रेयस् किंवा मुक्ति, म्हणून आम्ही जगाचा अंश म्हणून जिवंत राहण्यासाठी सामर्थ्य हवे. त्याचे प्रतीक म्हणून खड्ग किंवा कृपाण, आणि प्रामुख्याने त्यागावर आधारलेली ही हिंदुसंस्कृति म्हणून त्यागाचा, यज्ञाच्या सारांशाचा, ज्वालेचा, प्रतीकात्मक भगवा रंग ही चिन्हे. परमार्थ हे ध्येय, अभ्युदय हा मार्ग, दोहोंचे मीलन सार्थपणे दाखविणारा हा हिंदुराष्ट्रध्वज !

ओंकारयुक्त हे ध्वजा तुला ।
खड्गाने बघ सहयोग दिला ॥
घेउनी साउलीत भूतला ।
तू भिडवावे शिर गगनाला ॥ध्रु०॥
अंगावरचा रंग सदोदित ।
परिसीमा त्यागाची पावत ।
ज्वालेसम तव कांति बिलासत ।
दीप्तीसह नर त्या विकासला ।
तू भिडवावे शिर गगनाला ॥ १ ॥
स्वस्तिकात सामावे शुचिता ।
कुंडलिनी जिज्ञासेकरिता ।
इडा पिंगला जागृत होता ।
योगाने पावत समाधिला ।
तू भिडवावे शिर गगनाला ॥ २ ॥
ध्येय जरी निःश्रेयस अमुचे ।

त्याला आसन अभ्युदयाचे ।
स्वत्व-रक्षणा बळ खड्गाचे ।
इह अध्यात्माची स्पृहा तुला ।
तू भिडवावे शिर गगनाला ॥ ३ ॥
परमार्थाने मन भरलेलें ।
हिंदुराष्ट्र त्या पंथे चाले ।
मानवतेचे सार जाणले ।
ओसंडत उत्सव उरातला ।
तू भिडवावे शिर गगनाला ॥ ४ ॥

३४ जातपात गुणकर्मे येती

हिंदुराष्ट्राचे घटक अलग अलग राहिले तर राष्ट्रच दुबळे राहते. अस्पृश्यता-निवारणामागे हिंदुसमाजातील फुटीरता नाहीशी करून सर्वांना घेऊन प्रगति करण्याची आणि हिंदुजाति बलशाली करण्याची सावरकरांची भूमिका होती.

रत्नागिरीतील स्थानबद्धतेत त्यांनी हे कार्य हाती घेतले. त्यासाठी लेख लिहिले. व्याख्याने दिली. प्रचार केला. सहभोजने घडविली. पूर्वास्पृश्यांच्या परधर्म-प्रवेशास आळा घातला.

जातपात गुणकर्मे आली जनतेची एका ।
उच्चनीचता जन्माने हा धरूं नका हेका ॥
सर्वांना सारखे गणा
नका म्हणू अस्पृश्य कुणा
हिंदू तितुका एक ! बंधने भेदाची फेका ।
उच्चनीचता जन्माने हा धरू नका हेका ॥ १ ॥
एकचि आपुला देव नि देश्
कामापुरते विभिन्न वेश्
देशावरची निष्ठा वेशे विचलित होते का ?
उच्चनीचता जन्माने हा धरू नका हेका ॥ २ ॥
हिंदुत्वाची विशालता
जात्युच्छेदे स्थिर होतां
होऊ आम्ही बलाढ्य जगती नसो कुणा शंका ।
उच्चनीचता जन्माने हा धरू नका हेका ॥ ३ ॥

३५ विजयाचा सण आला

रत्नागिरीत स्थानबद्ध असतांना स्वातंत्र्यवीर सावरकर सामाजिक सुधारणा विषयक लेख लिहीत आणि सुधारणा घडवून आणीत. रूढिग्रस्त, पोथीनिष्ठ सनातन्यांनी सावरकरांवर आग पाखडली. आज पेशवाई असती तर सावरकरांना हत्तीच्या पायी दिले असते, असे सनातन्याचे अनुमान.

सावरकरांनी उत्तरासाठी एक लेख लिहिला. वरील प्रकारच्या वळभद्रघा अनुमानापेक्षा, आज पेशवाई असती तर आपण कुठे असतो याचे स्वप्न त्यांनी रंगविले–

विजयाचा सण आला । मेळा प्रांगणि जमला ।
व्योमी स्वर दुमदुमला ।
देण्याला वंदना ध्वजाला ।
या महोत्सवाला ॥ ध्रु० ॥
पंक्तींत पदाति, वाजि, गज, रथ, रणभेरी
अत्यधुनिक तोफा अन् अण्वस्त्रे भारी ।
चढतां ध्वज आकाशी वाजली तुतारी
करित पुरश्चरण सर्व सैन्य शस्त्रधारी ।
सेनानी हा पहिला । प्रतिशोधा प्यालेला ।
आला मर्दुनि अरिला ।
देण्याला वंदना ध्वजाला ।
या महोत्सवाला ॥ १ ॥
छळण्याला जे जे या भारतांत आले
शक्त पदाघाताने सर्व ते निमाले ।
शक्तिशालि भूवरि जे देश मानलेले
पाहुनी सशक्त राष्ट्र आज नम्र झाले ।
राजदूत गण जमला । ध्वज गगनी जै चढला ।
जोडुनी करां नमला ।
देण्याला वंदना ध्वजाला ।
या महोत्सवाला ॥२॥

ध्रुव दोन्ही हिंदुराष्ट्रसंघ आक्रमीतो
वैद्यक, वाणिज्य, कला क्षेत्र शोधतो तो।
अवकाशी फिरूनि कुणी विश्वशोध घेतो
रत्नाकर शोधुनि वा देशरत्न होतो।
विद्या विज्ञान कला। पावती स्वदेशाला।
शिवनृपवंशज आला।
देण्याला वंदना ध्वजाला।
या महोत्सवाला ॥ ३ ॥

३६ लेखण्या मोडा

साहित्याच्या पीठावरून स्वातंत्र्यवीर सावरकरांनी तरुणांना उपदेश केला, " लेखण्या मोडा आणि बंदुका घ्या ! " त्याचे तात्पर्य होते.

आज आवश्यकता आहे काव्यविषय बनणाऱ्यांची. लेखण्यासाठी वापरण्याची शक्ति खड्गांसाठी हवी आहे. कविता थांबू शकेल. तरुणांचे सळसळते रक्त देश-मुक्ततेच्या आणि देशरक्षणाच्या कार्यासाठी पाहिजे आहे.

ठेवा मोडून लेखणी। खड्गाला घ्या चला रणी।
पुरवा सामग्री पुढच्यांना काव्य करो आणखी कुणी।ध्रु०।
साहित्याची शैवलिनी
वाहे दुथडी भरभरुनी
गेलां तुम्ही समरावर जर पडेल का ती तये उणी ॥१॥
वय तुमचे तारुण्याचे
रक्त नवे सळसळण्याचे
कुमुद कौमुदी यावर नाही समर्थतेची उभारणी ॥२॥
देशाला सामर्थ्य हवे
लेखणी न केवळ पुरवे
खांद्यावर बंदूक टाकुनी सिद्ध रहा देशरक्षणी ॥ ३ ॥

३७ गाणे माझे गाऊ द्या

"होय ! मला हिंदुराष्ट्र निर्माण करावयाचे आहे ! गटे म्हणाला होता माझा राजा माझ्या देशात येईपर्यंत आणि परकी राजा जाईपर्यंत मी असाच भीक मागत हिंडेन ! त्याची वल्गना पांच पिढ्यांनी मूर्त स्वरूपांत आली ती हिटलरचे सामर्थ्य घेऊन ! "

दुसरे महायुद्ध चालू झाले होते. स्वातंत्र्यवीर सावरकर पुण्यातील लोकमान्य टिळक मंदिरात बोलत होते. 'मलाहि एक वल्गना करू द्या ! माझे गाणे मला गाऊ द्या. हा माझा वारसा मी तुम्हास देत आहे.'

हिंदुराष्ट्र अन् हिंदूंचा ध्वज
करो नियंत्रित हिंदुस्थानला ।
गाणे माझे गाऊ द्या मला ॥ ध्रु० ॥

बीज वडाचे राईएवढे ।
सुप्तस्फूर्ती येई जो पुढे
झाड भूवरी वाढे केवढे ।
पुनरुत्थापन–शक्तिसवे त्या
भारतांतला हिंदू जन्मला ।
गाणे माझे गाऊ द्या मला ॥ १ ॥

इतिहासांतुनि वाटे जे मना ।
त्याच्या करतो मी रेखाटना ।
ठरो सत्य वा केवळ वल्गना ।
स्वतंत्र उन्नत उदात्त भारत
जगांत मिरवत पाहू द्या मला ।
गाणे माझे गाऊ द्या मला ॥ २ ॥

म्हणोत मजला वेडा, मूढ वा ।
माते विजयाअंती आठवा ।
ठरेन तेव्हा द्रष्टा मी नवा ।
तुम्हां वारसा या स्वप्नाचा
या कार्याचा देतो आजला ।
गाणे माझे गाऊ द्या मला ॥ ३ ॥

'इंग्रजांचे पुतळे हलविण्याच्या उपक्रमापेक्षा इंग्रजांनाच हलविण्याच्या मार्गाला लागा ; मी आपल्या तरुणांना सैन्यांत पाठवितो. शस्त्रे इंग्रजच देतील. तुम्ही परदेशात जा. शत्रूच्या शत्रूशी संधान बांधा. आपल्या सैन्याचा रोख इंग्रजांवर फिरवा. ही पुन्हा संधि आली आहे. तुम्ही या कार्याला योग्य आहांत."

देशगौरव सुभाषबाबूंनी स्वातंत्र्यवीर सावरकरांची भेट घेतली होती दिनांक २२-६-१९४० ला. वरील शब्द तेव्हाचे आहेत.

सुभाषबाबूंची हिंदुस्थान स्वतंत्र करण्यासाठी सेना (आझाद हिंद सेना) किंवा, आय्. एन्. ए. (Indian National Army) म्हणून प्रसिद्ध आहेच.

संधि पुन्हा आली बंधो । जा तुम्ही रणाला ।
रोख सैनिकांचा फिरवा । मुक्ति या क्षणाला ॥ध्रु०॥

पुरवीन युवक मी, त्यांना शस्त्र इंग्रजांचे ।
होईल युद्धयज्ञाला सैन्य सिद्ध त्यांचे ।
मान ऋत्विजाचा घ्यावा देशधारणाला ।
रोख सैनिकांचा फिरवा । मुक्ति या क्षणाला ॥ १ ॥

नाशितां रिपूच्या मूर्ती जात शक्ति बाया ।
भूमि रंगवा रक्ताने शत्रु घालवाया ।
उभे करा आज्ञेमध्ये तरुण मारणाला ।
रोख सैनिकांचा फिरवा । मुक्ति या क्षणाला ॥ २ ॥

मित्र आपला शत्रूचा शत्रु, जाणतां ना ?
शक्त सैन्य साहचा राही चाल योजताना ।
स्मरा नित्य शिवरायाच्या राजकारणाला ।
रोख सैनिकांचा फिरवा । मुक्ति या क्षणाला ॥३॥

ऐकली उक्ति नेत्याची देशगौरवांनी ।
युक्तिने लंघिली सीमा घेतली भवानी ।
रंगविलीं प्राचीं प्राणां लावुनी पणाला ।
रोख सैनिकांचा फिरवा । मुक्ति या क्षणाला ॥ ४ ॥

३९ पाकिस्तान निर्माण कराल तर ....

काँग्रेसमधील पाकिस्तानवादी हिंदु युक्तिवाद करीत, अहो, आम्ही काबा म्हणून सध्या पाकिस्तान मान्य करणार आहोत. एकदा का ब्रिटिश गेले की, आम्ही हिंदु-संघटन करू आणि मुसलमानांची आक्रमक वृत्ति धाकांत ठेवू.

आज मी सात वर्षांचा आहे ; भाऊ नऊ वर्षांचा आहे ; दोन वर्षांनी मी भावाबरोबरीचा होईन ; आणखी दोन वर्षांनी मी भावापेक्षा दोन वर्षांनी मोठा होईन ; अशा बालिश युक्तवादासारखा तो युक्तिवाद असे. कारण हिंदु आपले संघटन करीपर्यंत मुस्लिम राष्ट्र काहीच करणार नव्हते, अशी यांची भाबडी, नव्हे आत्मवंचक भीतिजन्य कल्पना होती.

सावरकरांनी १९४२ मध्ये – पाकिस्तान निर्माण होण्यापूर्वी पाच वर्षे या भ्रांत विचारधारेचा परामर्श घेतला. कानपूरला भरलेल्या हिंदुमहासभेच्या वार्षिक अधिवेशनात ते बोलत होते. त्यांच्या शब्दांत :–

" पण मध्यंतरीच्या काळात मुसलमान काय स्वस्थ बसतील असे तुम्हास वाटते ? तेहि आपली सत्ता वाढवून प्रबळ होतील आणि सरसीमेपलिकडील आपल्या जातभाईंशी धागेदोरे जमवून प्रबळ अशा पठाणिस्तानची आणि पाकिस्तानची सिद्धी होईल.

" आणखी एक गोष्ट विसरू नका. त्यांच्या पाकिस्तानांत काँग्रेसवृत्तीचा एकहि माणूस उरणार नाही. मात्र तुमच्या हिंदुस्थानांत प्रत्येक प्रांतांत मुसलमान अल्पसंख्य म्हणून राहणार व काँग्रेसवाल्या हिंदुवर सदैव दडपण आणून त्यांना पाकिस्तानवाल्यांपुढे प्रत्येक वेळी शरणांगति पत्करायला लावण्याचा प्रसंग आणणार. हिंदु-मुसलमान एकीच्या ढोंगी देशभक्तीसाठी आणि भ्रांत स्वातंत्र्यासाठी तुम्हास हा त्याग करावयाची पाळी येणारच. "

फाळणीनंतर आज २१ वर्षे आपण वरील उक्तीचा अनुभव पावलोपावली घेत आहोत. कारण सावरकरांना आम्ही देशविघातक, प्रतिगामी ठरविले होते. आणि फाळणीच्या पक्षपात्यांना देशोद्धारक आणि पुरोगामी ठरवून त्यांची पूजा केली होती.

जनहो–पाकिस्तान भारती जर निर्माण कराल् ।
स्वरूप घेइल छलकाचे ते राष्ट्र नवे विकराल् ॥८८०॥

म्हणतां अमुची असे चाल ती
तडजोड असे ती तात्पुरती ।
इंग्रज इथुनी गेल्यावरती
हिंदू होतिल समर्थ जगती ।
वेडयांनो, उलटेल तुम्हांवर पोकळ मायाजाल् ।
स्वरुप घेइल छलकाचे ते राष्ट्र नवे विकराल् ॥ १ ॥

बघाल त्या देशात कुणीही
भ्रान्तिभक्त राहणार नाही ।
आज मानतां ज्याला भाई
हिंदुहिताला तुडविल पायी ।
सोडा ढोंगी देशभक्तिला ना तरि गोता खाल् ।
स्वरूप घेइल छलकाचे ते राष्ट्र नवे विकराल् ॥ २ ॥

मात्र तुम्ही ठेवाल भारती
अल्पसंख्यता प्रांतोप्रांती ।
दडपण त्यांचे आल्यावरती
फिराल मागे ठेवुनि भीती ।
आंतुन बाहेरून चेपता जनहो, कोठे जाल् ?
स्वरूप घेइल छलकांचे ते राष्ट्र नवे विकराल् ॥ ३ ॥

व्हा हिंदूनो, समर्थ, जागृत,
स्वतंत्र, बोला अखंड भारत ।
हृदयी ठेवा असिधाराव्रत
पौरुषांत हो राष्ट्राचे हित ।
वेळीं या शुद्धीत, अन्यथा बसाल चोळत गाल् ।
स्वरूप घेईल छलकांचे ते राष्ट्र नवे विकराल् ॥ ४ ॥

४० देश दास्यांतुनी मुक्त झाला

भारत खंडित झाला आहे. तरी पण स्वराज्य मिळाले आहे. रक्ताच्या मोलाने ते मिळाले. त्यागाने ते मिळाले.

स्वराज्य टिकविणे हे आता निकडीचे काम आहे. प्रथम सीमा निर्धारित करा. सीमेवर बादप्रस्त प्रश्न उभाच राहू देऊ नका. आपली सुसज्ज सेनाच तिथे उभी ठेवा. विज्ञानशास्त्राने उन्नति करा. सेना बलवान् करा. शत्रूने दमदाटी चालू केली तर त्याला भरडून काढा. स्वराज्य टिकविण्याचा हा मार्ग आहे.

स्वातंत्र्यवीर सावरकरांनी वेळोवेळी सांगितलेल्या वचनांचे हे सार आहे.

भेदुनी आत्मतेजे तमाला ।
भानु पूर्वेस जैसा निघाला ।
जाउनी आंग्ल सत्ता लयाला ।
देश दास्यांतुनी मुक्त झाला ॥ ध्रु० ॥

देश हा आपला । शत्रुने व्यापला ।
तोडुनी शृंखला । मुक्त होऊं चला ।
लागला ध्यास हा भारताला ।
देश दास्यांतुनी मुक्त झाला ॥ १ ॥

देत आत्माहुती । या ध्वजाभोवती ।
वा लढोनी किती । शत्रुला मारिती ।
वंदना त्या महाक्रांतिकाला ।
देश दास्यांतुनी मुक्त झाला ॥ २ ॥

आंग्लसेना रणी । जिंकय ना पाहुनी ।
क्रांतिकारी कुणी । पुत्र भूचे गुणी ।
घालती हाल विस्फोटकाला ।
देश दास्यांतुनी मुक्त झाला ॥ ३ ॥

शोणिताची धरी । धार साध्यावरी ।
पेटलेली उरी । आस होई पुरी ।
भाग कांही जरी भंगलेला ।
देश दास्यांतुनी मुक्त झाला ॥ ४ ॥

देशसीमा भुवी । आखण्याला नवी।
रोखण्या यादवी । सिद्ध सेना हवी ।
हार येते जगीं दुर्बळाला ।
देश दास्यांतुनी मुक्त झाला ॥ ५ ॥

वस्तुशास्त्रांतली । पाहिजे भूतली ।
योग्यता वाढली । यास्तवे आपली ।
या मती यांत्रिकोत्पादनाला ।
देश दास्यांतुनी मुक्त झाला ॥ ६ ॥

शांतिसद्भावना । मानिती लोक ना ।
शस्त्रशक्तीविना । फोल त्या वल्गना ।
अद्ययावत् करा शस्त्रशाला ।
देश दास्यांतुनी मुक्त झाला ॥ ७ ॥

चार सीमांतला । भ्रांतिने जो दिला ।
भाग तो आपला । पाहिजे घेतला ।
कृष्ण राही नियंता रथाला ।
देश दास्यांतुनी मुक्त झाला ॥ ८ ॥

कोण आता जरी । पाय ठेवी शिरी ।
आडवीता वरी । वार शस्त्रे करी ।
मस्तकी शत्रुच्या घाव घाला ।
देश दास्यांतुनी मुक्त झाला ॥ ९ ॥

४१ गांधीहत्या अभियोग

संभ्रमात हाकारलेल्या तारवाने गटांगळी खाल्ली! १५-८-१९४७ ला फाळणीसहित स्वराज्य आले. शांतीचा उपदेश विद्ध झाला होता. अघोषित युद्ध चालले होते. वैचारिक पक्षघाताच्या आपत्तीत गांधीजींचा दुर्दैवी अंत झाला.

पाकिस्तान हे मुस्लिम धर्माधिष्ठित राष्ट्र निर्माण झाले होते. त्या भूमीवर मलतः असलेले हिंदु राष्ट्रद्रोहाचे आरोपी झालेच होते. हिंदुस्थानांत हिंदुत्व आरोपी झाले होते !

हिंदुत्वाच्या प्रतीकाला आरोपींच्या पिंजऱ्यात उभे केले गेले.

आणि दिनांक १०-२-१९४९ ला स्वातंत्र्यवीर सावरकर सन्मानाने मुक्त झाले. हिंदुस्थानचे मंगल व्हावे म्हणून तर्कशुद्ध विचार मांडण्याची त्यांना नियतीनेच संधि दिली !

धर्मातीतत्वाच्या नांवे भारत आम्ही भंगला ।
श्यामल कोमल भाग भूमिचा
शस्त्राघाते रंगला ॥ धृ० ॥
बोध घेतला नाही आम्ही लिहिलेल्या पानांतुनी ॥
प्रयोग करतां नवा भारती रक्ताची वाहे धुनी ।
युद्धांवाचुन रक्त सांडले! कलंक आम्हा लागला ।
श्यामल कोमल भाग भूमिचा
शस्त्राघाते रंगला ॥ १ ॥
परकीयांना सामंजस्ये हिंदूपण सामावते ।
वंशजाति एकत्व साधती हिंदुत्वाची दैवते ।
हिन्दुत्वावर उठण्या जेव्हा वैरी येथे दंगला ।
श्यामल कोमल भाग भूमिचा
शस्त्राघाते रंगला ॥ २ ॥
आम्ही जपली शांति बांधले बिसतंतूने कुंजरा ।
उधळे जैसा मत्त मतंगज थरकापत राही धरा ।
अंकुशांतल्या उभ्या शांतिचा
वास न आम्ही पाहिला ।
श्यामल कोमल भाग भूमिचा
शस्त्राघाते रंगला ॥३॥
अंतर नाही देव नि दानव यांच्यामधले जाणले ।
आक्रमकांना राष्ट्रामध्ये आसन मानाचे दिले ।
अभय दानवा दिले शांतिचा
अर्थ न आम्हां लागला ।
श्यामल कोमल भाग भूमिचा
शस्त्राघाते रंगला ॥ ४ ॥

दान दिले परि भूक न शमली उन्मादी कामापरी ।
शांति चिरफळे प्रांतोप्रांती खड्गाच्या धारेवरी ।
टाक अगोदर माझा वाटा सोसाटा फोफावला ।
श्यामल कोमल भाग भूमिचा शस्त्राघाते रंगला ॥ ५ ॥

तत्त्वें उत्तम! परंतु होती भ्रांतीने व्यवहारिली
करी ठेवली पात, मूठ अन् आम्ही वैऱ्याला दिली ।
अंगावरती उलटुनि आली तत्त्वांची त्या शृंखला ।
श्यामल कोमल भाग भूमिचा शस्त्राघाते रंगला ॥६॥

वन्हि चेतला होता चित्ती पाहुनि तांडव भारती ।
ज्वाला जाती वाऱ्यासंगे शांतिकोविदा घेरती ।
शांतिवचांचा तो उद्गाता पंचत्वाला पावला ।
श्यामल कोमल भाग भूमिचा शस्त्राघाते रंगला ॥ ७ ॥

हिन्दुत्वावर दोष लादला तेव्हाच्या अधिनायके ।
चाळण सांगे उपहासाने छिद्रवती तू सूचिके ।
गळघाभोवती हिंदुत्वाच्या दोर मृत्युचा बांधला ।
श्यामल कोमल भाग भूमिचा शस्त्राघाते रंगला ॥ ८ ॥

चंद्र चोरतो प्रकाश रविचा म्हणवीतो तारापती ।
राष्ट्रामध्ये बुद्धयंधांच्या चोर ऋषींचे भूपती ।
त्याग कुणाचा ? त्यागावरती सौध कुणी हो बांधला?
श्यामल कोमल भाग भूमिचा शस्त्राघाते रंगला ॥ ९ ॥

हिंदुत्वाचे प्रतीक पडले आक्षेपांच्या पंजरी ।
चार दिशांनी भाले बरच्या तळपत होत्या संगरी ।
पर्वत पडला ! गजराजाचा दंतहि नाही भंगला ।
श्यामल कोमल भाग भूमिचा
शस्त्राघाते रंगला ॥ १० ॥

जो मृत्युंजय शिवे न त्याला यम स्वतां यमदूत वा ।
मुक्त विनायक सांगे आम्हां हिंदूंच्या गतवैभवा ।
स्वातंत्र्याचा वीर इच्छितो भारतभूच्या मंगला ।
श्यामल कोमल भाग भूमिचा
शस्त्राघाते रंगला ॥ ११ ॥

गांधीहत्या अभियोगातून स्वातंत्र्यवीर सावरकर मुक्त झाले. दि. १०-२-१९४९ हा तो दिवस. सौ. माईचे सौभाग्य मिळाले. विश्वास आणि प्रभात यांना पितृछत्र मिळाले. प्रेम–भावनांची उत्कट आरती त्यांनी ओवाळली.

जिंकुनी मृत्यु आम्हांत आला हो
आरती प्रीतिची आपणांला ॥ ध्रु० ॥

व्यग्र कांता पुन्हा एकदा
ये अशी का अहेवी गदा
भेडसावीत वारा सदा—
तेवत्या शान्त नीरांजनाला
आरती प्रीतिची आपणांला ॥ १ ॥

पुत्र विश्वास कन्या प्रभात्
काढती जागुनी रात रात्
वेढले मृत्युने पुण्य तात्
मुक्ततेने तयां मोद झाला
आरती प्रीतिची आपणांला ॥ २ ॥

जागल्या सुप्त संवेदना
कंठ दाटे फुटे शब्द ना
अश्रु ओलांडती लोचना
आणि येती पुढे स्वागताला
आरती प्रीतिची आपणांला ॥ ३ ॥

धीर नेता स्थितप्रज्ञ तो
आसवे दोन कां ढाळतो
शोक आनंद वा क्रोध तो
अर्थ राही जले झाकलेला
आरती प्रीतिची आपणांला ॥ ४ ॥

४३ पराक्रमाने पुन्हा सोडविल !

अभिनव भारताचा सांगता समारंभ पुण्यातील क्रांतिनगरांत चालू होता. स्वातंत्र्यवीर सावरकरांच्या व्याख्यानमालेतील एक पुष्प दिनांक ११ मे १९५२ ला गुंफले गेले होते. आपल्या स्नानाच्या मंत्रांतील अपूर्णता स्वातंत्र्यवीरांना जाणवली आणि त्यांनी सिंधूला आश्वासन दिले। "महाराष्ट्र तुला कधीहि विसरणार नाही.'

मुक्त आजला गंगा, यमुना, गोदावरि अन् सरस्वती !
आणि नर्मदा, कावेरी, परि सिंधु कुठे मुक्त भारती ?
स्नानासाठी अनुपस्थित का तुझे सलिल हे अंबितमे
कुणी लोटले दूर तुला गे ! तुजविण अपुरे स्नान गमे !
परचक्राचे तुला नियंत्रण ! हाय ! काय ही तुझी स्थिती !
आद्य ऋषींचे वंशज देवी ! तुला कसे गे विस्मरती !
म्लेंच्छ रेटुनी परतीरी जो विजये प्याला तुझ्या जला
पराक्रमाने पुन्हा सोडविल महाराष्ट्र एकला तुला !

तुझ्या तटावर बसलेले
ऋषिवर तप करते झाले
देव तुझ्या तीर्थे धाले

स्थान तुला देवीचे दिधले, तोषविले तू महीतला
पराक्रमाने पुन्हा सोडविल महाराष्ट्र एकला तुला
सिंधूवाचुनि हिंदू ! सरिते ! अर्थावाचुनि शब्द जसा
प्राणावाचुन कुडी जशी वा रवितेजावाचून रसा
जिथे घडविली सामगायने पहिली, पहिल्या वेदऋचा
संध्यावंदन करुनि भास्करा अर्घ्य दिले ओघात जिच्या
सुंदर सूक्ते रचिली जेथे, यज्ञ मांडती जिथे मुनी
मंत्रोच्चारासवे आहुती करती अर्पण हुताशनी

सिंधु- हिंदुच्या भाग्याचे
संस्कृतिच्या संबंधाचे
नाते का विसरायाचे ?

विसरो कोणी ! ऋणास राहिल सह्याद्री नित्य जागला
पराक्रमाने पुन्हा सोडविल महाराष्ट्र एकला तुला

अशीच पूर्वी अंतरली तू येता म्लेंच्छांचा घाला
उत्तर विजयावांचुनि गेले शिवप्रभू निजधामाला
सरसावे सेना विजयाला,चंबळ, यमुना जल प्याली
न्हाली गंगेमधे, शतद्रू आणि वितस्तेवर आली
ओलांडत चौखूर नद्या त्या सेना तव तीरी गेली
अटकेवर लावली ध्वजा अन् भूमि तुझी पावन केली
उन्मादाने थयथयती
भीमथडीचे हय, पीती
सिंधूच्या तीरावरती
बांधतील ते पुन्हा ध्वजानें हिंदु-सिंधुला हिमाचला
पराक्रमाने पुन्हा सोडविल महाराष्ट्र एकला तुला!

४४ धर्मान्तर हें राष्ट्रान्तर

हिंदुस्थानची विभागणी मान्य केली गेली ती मुस्लिम बहुसंख्य असलेल्या प्रांताचे पाकिस्तान व्हावे आणि हिंदु बहुसंख्य असलेल्या प्रांताचे उर्वरित हिंदुस्थान रहावे या तत्वावर.

हिंदुस्थान आणि पाकिस्तान यात लोकसंख्येची वाढ फाळणीच्या वेळेच्या प्रमाणांत झाली नाही. पाकिस्तानांतून हिंदु नाहीसे करण्याचा उपक्रम चालविला गेला. हिंदुस्थानांत हिंदेतर समूहांनी म्हणजे मुसलमान आणि ख्रिश्चन यांनी हिंदूंना बाटवून आपापल्या समूहाचे संख्याबळ वाढविण्याचा क्रम चालू ठेवला आहे. याचा पडताळा विधानसभांतून वेळोवेळी होणाऱ्या चर्चावरुनहि दिसून येतो.

परिणाम असा होत आहे की, हिंदु हे राष्ट्र म्हणून पोखरले जात आहे. दुबळे होत आहे. कारण परनिष्ठेला बिलगलेले लोक आपली सांस्कृतिक, धार्मिक, पौराणिक, राजकीय आणि म्हणून राष्ट्रीय निष्ठा भारताबाहेर ठेवीत आहेत. प्रत्यक्ष राष्ट्रान्तराची, म्हणजेच उर्वरित हिंदुस्थानचा भूभागहि तोडून घेण्याची तो पूर्व-सिद्धता आहे.

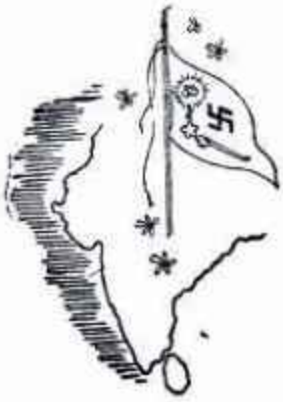
धर्मान्तर हे राष्ट्रांतर आहे हे स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांनी वेळोवेळी सांगितले आहे. आज ओरिसाला उंबऱ्याशी धोका दिसू लागल्याने त्याने तसा विधी केला आहे. या घटकेला (१९७९ मध्ये) धर्मस्वातंत्र्य विधेयक पुढे आणण्याइतपत आपण जागे होत आहोत. पण राष्ट्रियत्वाचा अभाव असलेल्या आणि परकीयांचे दास्य स्वार्थापोटी पत्करलेल्या हिंदूंकडूनच त्या विधेयकाला विरोध होणार आहे).

धर्मांतर हे राष्ट्रांतर नसते तर हिंदुत्व टिकविण्यासाठी आपल्या पूर्वजांना 'स्वातंत्र्य" या नांवाने मुसलमानी सत्तेविरुद्ध लढण्याचे कारण नव्हते. तसेच आज हिंदुस्थान फाडून मागण्याची म्हणजे पाकिस्तान निर्माण करण्याची कल्पना निघाली नसती. मुस्लीम संख्याबळ भ्रष्टीकरणाने वाढले. त्यातून विभक्तपणा आला. स्वातंत्र्यवीरांच्या "धर्मांतर हे राष्ट्रांतर" या सूक्ताचा थोडा विस्तार या कवितेत आहे.

घडतां भूवर या निष्ठान्तर हिंदुत्वचि नुरते।
म्हणुनि ते राष्ट्रान्तर ठरते ॥ ध्रु० ॥

मोगल सत्ता उधळायाचा
कशास आटापिटा शिवाचा
स्वातंत्र्याचा, हिंदुत्वाचा

परकी मोगल होते म्हणूनी सत्ता पर ठरते ॥ १ ॥
मोगल नसते जर परके तर
वाटविण्याचे कां अवडंवर
कां नाही केले धर्मांतर
असती ही पूण्यभू तयां तर हिंदुत्वा वरते ॥ २ ॥
धर्मांतचि सीमा राष्ट्राची
धर्मांतर माडी दास्याची
स्वत्व नि भूमी बुडवायाची
नसते ठावे तर संभाजी धर्मांतर करते ॥ ३ ॥
अगणित हिंदू शीख वीरवर
श्री बंदा गुरु तेगबहादर
धर्माच्या मरती वेदीवर
इस्लामाला राष्ट्र आपले ते मानत नव्हते ॥ ४ ॥
किती पद्मिनी जाती जळुनी
प्रताप लढले राष्ट्ररक्षणी
कारण सत्ता होती यवनी
तेच अन्यथा मानसिंहपथ मोदे अनुसरते ॥ ५ ॥

ख्रिस्तोपासक येत कासया
दाखविण्याला कां भूतदया ?
संस्कृतिचा कां तिरस्कार या ?
हिंदुत्वच्छेदनी येत कां प्रेमाला भरते ॥ ६ ॥
संख्या आहे बल राष्ट्राचें
संस्कृतिमध्ये जीवन त्याचे
एकत्वा सांभाळायाचे
ती निष्ठा अन्यत्र ठेवता राष्ट्रा पोखरते ॥ ७ ॥
पितृभू आणिक पुण्यभूमि ही
ज्याची त्याचा भारत राही
राष्ट्रियत्व अन्यांना नाही
जागृत राही राष्ट्र ते अशा निकषा वापरतें ॥ ८ ॥

४५ जन हो मागुति माझ्या आलां

वर्ष १९५७ मध्ये दिल्लीतील मेळाव्यात स्वातंत्र्यावीर सावरकर अनुयायनां म्हणाले, " तुम्ही माझ्या मागे आलात खरे पण मी तुम्हाला मात्र कीर्ति, संपदा कांही देऊ शकलो नाही. तिरस्कार, उपेक्षा, अपमान, यातना हेच तुमच्या वाटचाला आले. हिंदु संघटनाचा हा खडतर मार्ग, तरीहि तुम्ही अनुसरीत आहांत. "

देऊ न शकलो तुम्हां संपदा मान, कीर्तिची माला ।
तिरस्कार अपमान यातना ये तुमच्या वांटचाला ।
जनहो, मागुति माझ्या आलां ॥ ध्रु० ॥
शाप नियतिचा या सरणीला
पंथ कंटकांनी भरलेला
रक्त आंसवे पदा पदाला
स्वत्वाच्या यज्ञी तरुणांच्या त्यागा देव भुकेला ।
जनहो मागुति माझ्या आलां ॥ १ ॥
अन्य पथाने गेला असतां
त्याग अल्प जर केला असतां
कोठे मंत्री झाला असतां
ल्यालें असतें वसन पांढरे, ' देशभक्त ' बिरुदाला ।
जनहो मागुति माझ्या आलां ॥ २ ॥

सप्तपदी विरहाग्नीभवती
मुंडावळ अश्रूचे मोती
मंगळसूत्रावर ओघळती
वरला छळ साक्षात् युवतीनो ! संगे पतिच्या गेलां ।
जनहो मागुति माझ्या आलां ॥ ३ ॥
जनहित वाटे श्रेष्ठ, ना स्तुती –
ज्यांना, ते या पंथा मिळती
अंबर फाटो, दुभंगो क्षिती
वा गेहाचा बनो उन्हाळा, भिडो शूळ हृदयाला ।
जनहो मागुति माझ्या आलां ॥ ४ ॥
चार मावळघांसह शिवराया
ध्वजला दिल्लीशा हलवाया
स्वतंत्र म्हणुनी अभिषेकाया
जीवमान चैतन्य अल्पही पुरते उत्थानाला ।
जनहो मागुति माझ्या आलां ॥ ५ ॥
निष्ठेच्या या अनुयायांना
वस्तु काय देऊं उपायना
हिंदूंची घडवा संघटना
राष्ट्राला मात्रा गुणकारी एकचि या काळाला ।
जनहो मागुति माझ्या आलां ॥ ६ ॥

४६ नृप मीच भारताला

ब्रिटिशांनी सावरकरांची स्थावरजंगम संपत्ति हृत म्हणजे जप्त केली होती. स्वातंत्र्य मिळाल्यावर लोकांनी आपल्या शासनाकडे मागणी केली होती की, तो राजहृत मत्ता सावरकरांना परत मिळावी.

सावरकर आणि देश एकरूपच झालेले आहेत ; त्यांना ती संपत्ति परत देणे म्हणजे सावरकरांना लहानपणा आणणेच होय ; अशा विचारानेच बहुधा, आपल्या शासनाने ती समपहृत मत्ता त्यांना परत दिली नाही.

आणि एकदा सावरकरांनी स्वतःच स्पष्टीकरण केले, सारा देश जिथे माझा झाला आहे तिथे तो शेताचा तुकडा घेऊन मी काय करू ! जो कुणी तो खात

असेल तो सुखेनैव खावो, त्याचा वंश वाढो, माझे त्याला आशीर्वाद आहेत. यज्ञात फेकलेले अनेक पटींनी उगवले आहे. भारताचाच मी स्वामी आहे.

स्वाधीन देश झाला तप येतसे फळाला
हृत संपदा कशाला ? नृप मीच भारताला ॥ ध्रु० ॥
अंगावरी सतीची वस्त्रे विराजतांना
देशार्थ देह माझा आगीत पोळतांना
पुष्पे वहात होतो स्वातंत्र्यदेवतेला ।
हृत संपदा कशाला नृप मीच भारताला ॥ १ ॥
घरदार वित्त मत्ता यज्ञांत लोटलेली
क्षणमात्र अग्निमाजी वाटे जळून गेली
आली परी वरी ती, घेई विशालतेला ।
हृत संपदा कशाला नृप मीच भारताला ॥ २ ॥
वाटा सुखेन लाभो स्वातंत्र्यसैनिकांना
त्यांनीहि कष्ट केले देशार्थ झुंजतांना
देशात घोळलो मी, माझ्यात देश आला ।
हृत संपदा कशाला, नृप मीच भारताला ॥ ३ ॥
हृत शेत वा घराची इच्छा मुळीच नाही
साराच देश माझा देशात भूमि तीही
खावो सुखे कुणीही भूजन्य त्या कणाला ।
हृत संपदा कशाला, नृप मीच भारताला ॥ ४ ॥
इच्छा असे, परी ती पूर्वार्जितांत नाही
बव्हंश देश माझा राष्ट्रध्वजात राही
एका चतुर्थकाला आणील कोण बोला ?
हृत संपदा कशाला, नृप मीच भारताला ॥ ५ ॥

४७ राष्ट्रपतीपद राहो ज्याचे त्याला

"राष्ट्रपतिपदाची मला इच्छा नाही! त्या पदाइतका मान मी उपभोगीत आहे. पण तुम्ही मला राष्ट्रपति केले तर दोन वर्षांच्या आंत हा देश मी शक्ति-

शाली घडवीन ! " स्वातंत्र्यवीर सावरकरांनी दि. २४-१२-१९६१ ला मृत्युंजय दिनाच्या पुर्वे येथील भाषणांत हे उद्‌गार काढले.

शपथ सांगतो ! राष्ट्रपतीपद राहो ज्याचे त्याला ।
राष्ट्रपती या पदावांचुनी मज तो मान मिळाला ॥ध्रु० ॥

हारांनी मस्तक नत झाले,
दर्शनास्तवे लोक भुकेले
उपहारानी कर भरलेले
उधाण येई नगरोनगरी स्नेहाविष्काराला ।
राष्ट्रपती या पदावांचुनी मज तो मान मिळाला ॥ १ ॥

झालो परि मी राष्ट्रपती जर
विसंबून तुमच्या इच्छेवर
बघा देश दो वर्षांनंतर
असेल भारत शस्त्रास्त्रांनी स्वयंपूर्ण झालेला ।
राष्ट्रपती या पदावाचुनी मज तो मान मिळाला ॥ २ ॥

फिरेल सेना सीमेवरती
राहतील नभयाने फिरती
कोण शत्रु मग भू कातरती ?
मानतील ते समर्थ, सात्विक तेव्हा या देशाला ।
राष्ट्रपती या पदावांचुनी मज तो मान मिळाला ॥ ३ ॥

निर्माण्या चालतील निशिदिन
यंत्रांचे करण्या उत्पादन
होईल युक्तीने जलवितरण
अन्नाची कां चिंता आम्हां करता वश वरुणाला ।
राष्ट्रपती या पदावांचुनी मज तो मान मिळाला ॥ ४ ॥

४८ दैव देतें कर्म नेतें

देशाला हानिकारक घटना घडली की, आम्हाला सावरकर आठवतात. कारण, असे वागाल तर असे होईल हे ते आधी सांगत असत. पण त्यामुळे आम्ही पुढे तरी शहाणे झालो म्हणतां काय ? छे : ! आमच्यात अहंता होती. अहंता आणि विवेक यांचे वाकडे असतेच ! सावरकरांचा मृत्यु झाल्यावर आम्ही त्यांच्या द्रष्टेपणावर

स्तुतिसुमने आणि स्मृतिसुमने वाहिली ! त्यांच्या आदेशाने आम्ही वागलो असतो तर ?

पण ! दैव देते, कर्म नेते !

कैक अयने लोटती अन् रत्न कोणी जन्म घेते ।
लोपता आभा जनांना कौस्तुभाची जाण येते ।
दैव देते कर्म नेते ॥ ध्रु० ॥

पाहती ना जोंवरी तो
लोकचिंता वागवीतो ।
संकटांना तोंड देतो ।
मात्र होतां राख त्याच्या गीत गाती गौरवाते
दैव देते कर्म नेते ॥ १ ॥

राष्ट्र तारी सिद्ध सेना ।
शत्रु खाई दुर्बलांना ।
हिंदु - नेता सांगतांना –
कान केले बंद आम्ही । भाळलो संमोहनाते ।
दैव देते कर्म नेते ॥ २ ॥

व्हावयाची शक्तिशाली ।
बुद्धि ना आम्हास झाली ।
फाळणी हातांत आली ।
अन्यथा " आदर्श " होती प्राप्त पदवी भारताते ।
दैव देतें कर्म नेते ॥ ३ ॥

४९ गोवा मुक्ति-यज्ञ

गोवा मुक्त करण्यासाठी हिंदुस्थानने पोर्तुगीजावर स्वारी केली. त्यावेळी मंबईत काही धर्ममार्तंडांनी सद्हेतूने एक महायज्ञ आरंभिला होता. आयोजक स्वातंत्र्यवीरांचा आशीर्वाद मागण्यास गेले असता सावरकर म्हणाले—

अहो, गोव्यात तो महाप्रकल्प उभा केला आहे. त्यात आहुति टाकण्यास तरुणांना धाडा. तो खरा यज्ञ आहे. हवन तेथे हवे आहे.

आणा निज गोमंतक जिंकुनी धरा ।
कंठनाळ शत्रूचा सायकें चिरा ।
यज्ञ तो खरा ॥६०॥

फिरत फिरत पोर्तुगीज येथ पातला
अनुभविला नम्रभाव भारतांतला ।
कोपऱ्यांत राज्याचा घाट घातला
भ्रष्ट करी भूमंदिर, फार मातला ।
भांडुनी करा । मुक्त मंदिरा ।
कंठनाळ शत्रूचा सायके चिरा ।
यज्ञ तो खरा ॥ १ ॥

मोडती मराठे जें शत्रुचा कणा
पाठ फिरे तोंच उभा राहिला पुन्हा ।
चिमणाजी शौर्याने करित कंदना
हटला, परि झाला तो नामशेष ना ।
धन्व सावरा । योजुनी शरा ।
कंठनाळ शत्रूचा सायकें चिरा ।
यज्ञ तो खरा ॥२॥

पेटले प्रचंड कुंड यज्ञदेवता–
तर्पणरक्त हवनाला मागते स्वतां ।
दुष्ट फिरंगी हटवा मार मारतां ।
विजयाचा आणा हवि मुक्त भारता
जा त्वरा करा । संगरीं मरा ।
कंठनाळ शत्रूचा सायकें चिरा ।
यज्ञ तो खरा ॥ ३ ॥

५० माईचा मृत्यू

माईचे आयुष्य संपत आले. जीवनभर ताऱ्यांचा एक पाय घरात तर एक बंदघरात होता. जितका बिजनवास ताऱ्यांना तितकाच माईंना. अधिक म्हणजे समाजाची छळणूक आणि मनावर चिंतेची टांगती धार !

दि. २४-११- ९६३ ला माईचे देहावसान झाले. क्रांतिकार्यात प्रत्यक्षा-प्रत्यक्ष सहभागी असणारा जिवाभावाचा शेवटचा दुवा हरपला.

अहेवपणी मरण म्हणजे आयुष्याचे सोने! मरताना माईना तो संतोष होता. तात्यांना भूतकाल आठवणे स्वाभाविक होते. पण अशक्य वाटणारा संसार झाला हे त्यांचे समाधान होते.

गेली वहिनी, गेला बाबा । बाळालाही नेत विधाता ।
सखे, प्रेमले ! तूं अंतरतां । सरल्या गाठी भेटी आता ॥ध्रु०॥

बोहल्यावरी जडले नातें । जीव जिवाशी विणले होते ।
तोडी नियती संबंधाते ।
काळाचा कर तुजला शिवतां । सरल्या गाठी भेटी आता ॥१॥

हाक भूमिची येतां कानी । गेलो उठुनी शय्येवरुनी ।
तुझ्या संगतीला विरहाग्नी ।
पावक विझला मिटली चिंता । सरल्या गाठी भेटी आता ॥२॥

भिन्न स्थानें होती अपुली । एकजिवाने कार्ये केली ।
कडू गोड वा फळें चाखली ।
कार्यामधुनी तूं उन्मुक्ता । सरल्या गाठी भेटी आता ॥३॥

होता मजला नियतीचा वर । म्हणुनी आलो उतरुनि सागर ।
आणि मोडले दैत्यांचें घर ।
येत शांतता झंझावाता । सरल्या गाठी भेटी आता ॥४॥

नव्हता संभव संसाराचा सहचर्याचा, सहवासाचा ।
लाभ नव्हे कां हा दोघांचा ।
पुत्र-पौत्रसुख आले बघता । सरल्या गाठी भेटी आता ॥५॥

फार तुला श्रम, थोडे मजला । घास घास अश्रूंनी भिजला ।
साह्य मिळे देवाचे तुजला ।
घेई अंकी तुला देवता । सरल्या गाठी भेटी आता ॥ ६ ॥

कष्टाचे अन् सौभाग्याचे । वागविले तूं भूषण साचे ।
सोने झाले आयुष्याचे ॥
कीर्ति ठेवुनी देहा त्यजितां । सरल्या गाठी भेटी आता ॥७॥

कार्य इथे माझेहीं सरले । जिणे येथले थोडे उरले ।
कंकण आयुष्याला पुरले ।
मिळेन मीही शीघ्र अतीता । सरल्या गाठीं भेटी आता ॥८॥

" आपल्या सीमांचे रक्षण करा. भ्रांत राहिलात तर राष्ट्रघात होईल. शस्त्र-पूजा करा. सैन्य आक्रमक पाहिजे. त्याच वेळी शत्रू वचकून असतात.

" उत्तम तत्त्वाच्या रक्षणासाठीच सैन्यबल वाढविले पाहिजे. " शस्त्रेण रक्षिते राष्ट्रे शास्त्रचिंता प्रवर्तते ! " स्वातंत्र्यवीर सावरकरांचे असे अट्टाहासाचे गाणे शासन स्वतःच गाऊ लागले. सप्टेंबर १९६५ मध्ये पाकिस्तानचे आक्रमण थोपवून धरले गेले. स्वातंत्र्यवीरांच्या द्रष्टेपणावर चोरून, मुक्या मनाने उधळण्यासाठी गोळा केलेले शब्दांचे बुडबुडे भरीव होत होत त्यावेळी तोफांच्या मुखातून घुमघडाका करूं लागले.

युद्धाची यवनिका (पडदा) पडली. शास्त्रीजी फसले. ताश्कंदने त्यांना खाल्ले. वेळ येतांच स्वातंत्र्यवीरांचे पोवाडे पुनः समर्थपणे म्हणण्यास सैनिक सिद्ध आहेत.

सेना समरांगणी रंगली तुझे पवाडे गात्
घ्वम, उध्वस्तक साथ्, समेला तोफांची बरसात्।
लोक बुडबुडे शोधत होते।
मुक्या मनाने उधळायातें।
वीरश्रीने भरता रव ते।
फुटती आकाशांत्। समेला तोफांची बरसात्॥ १॥
शत्रु भारताने ओळखला।
नेम साधला प्रहार केला।
आघाताने होय रिपूला।
कारुण्याची रात्। समेला तोफांचीं बरसात्॥ २॥
श्रवणाने रणदेव रंगला।
विराम आला आरोहाला।
पडे यवनिका ! नेता भुलला।
रिपुच्या जंजाळात्। समेला तोफांची बरसात्॥ ३॥
आम्ही सैनिक ठाकलो खडे।
पुनरपि गाण्या तुझे पवाडे।
स्फोटांचे वाजवूं चौघडे।
शत्रूच्या शिबिरांत्। समेला तोफांची बरसात्॥४॥

जीवनाला मर्यादा आहेच. एका जन्मांत जेवढे होणे शक्य असते तेवढे झाले, मी पाहिले, धन्य झालो ! आता जगणे म्हणजे भार होऊन राहाणे !

आता जीवनत्यागाला समाधि, आत्मार्पण म्हणणेच उचित. काहीहि म्हणा, माझे कार्य झाले, मी चाललो !

सावरकरांनी आपली जीवनयात्रा स्वतःच्या इच्छेने २६-२-६६ ला संपविली !

झाले जीवनकार्य पुरे जर । होऊं मी कां भार धरेवर ॥ध्रु०॥

तत्त्वें पांचहि विणती जीवन । समय धरी कर, नेई वाहुन ।
ज्ञात जगाच्या मर्यादेतुन ।
सीमा सरतां मृत्यूचे घर । होऊं मी कां भार धरेवर ॥ १ ॥

जिथे जन्मलों जिथे वाढलो । भूच्या त्या चिंतनी लागलो ।
तिच्या अंशतः कामी आलो ।
करूं पाहतां मन जन्मांतर । होऊं मी कां भार धरेवर ॥ २ ॥

भट्ट कुमारिल, गौरांग मुनी । अपुले अपुले कार्य उरकुनी ।
सद्धि साधती, पृथ्वी त्यजुनी ।
गुहेत गेले श्रीज्ञानेश्वर । होऊं मी कां भार धरेवर ॥ ३ ॥

जगद्गुरूंचा रव दुमदुमला । बौद्धिक पक्षाघात संपला ।
ध्वज हिंदूंचा उन्नत झाला ।
देह फेकती प्रसन्न शंकर । होऊं मी कां भार धरेवर ॥ ४ ॥

शक्ति लाभली पंचत्वातुन । घडवायाला भूमि सचेतन ।
रक्ताश्रूंचे केले सिंचन ।
धन्य धन्य मी । दिसला अंकुर । होऊं मी कां भार धरेवर॥५॥

उघडे मी हृन्नेत्र ठेवले । इष्ट तेवढे हृदांत भरले ।
त्याज्य काय लोकांना कथिले ।
गात भैरवी थकलेला स्वर । होऊं मी कां भार धरेवर ॥६॥

जाऊं द्यावें अमुच्या गावा । रामराम जगता सांगावा ।
घेतों अज्ञातांत विसावा ।
येतो! वसुधे! मला क्षमा कर । होऊं मी कां भार धरेवर ॥७॥

५३ तुझें रे कळलें जीवनसार

पित्याकडून मुलांनी सावरकर-चरित्र ऐकलें. मुलांनी आपल्या भावना प्रकट केल्या–

स्वातंत्र्याच्या वीरा आम्हां कळले जीवनसार ।
तुझे रे कळले जीवनसार ।
तव नवजन्मी पाहशील तूं स्वप्न तुझे साकार
भारती स्वप्न तुझे साकार ॥ ध्रु० ॥

तेजस्वीचें तेज तूं स्वतां ।
धर्मक्षेत्री कृष्ण भारता ।
द्रष्टा, गीतेचा उद्‌गाता ।
आम्ही ठेवूं जागृत गीता करण्या आत्मोद्धार
तुझे रे कळले जीवनसार ॥ १ ॥

रुद्रांमध्ये असशी तूं हर ।
आयुधांतला वज्र भयंकर ।
क्रांतिकारकांचा सावरकर ।
देशाचा अनु-रेणु-रूप तूं, राष्ट्राचा ओंकार
तुझे रे कळले जीवनसार ॥ २ ॥

राष्ट्राने द्यावे तुज वंदन ।
असा तुझा तत्त्वार्थ चिरंतन ।
देशासाठी होतां मंथन ।
होइल पश्चिम, पूर्वा, दक्षिण, उत्तरभर विस्तार
तुझे रे कळले जीवनसार ॥ ३ ॥

☆☆

[इंग्लंडमध्ये अटक झाल्यावर मित्रांना निरोप म्हणून ही कविता स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांनी लिहिली. कवितेचे सारांशित भाषांतर 'सन्मित्रांनो, घ्या प्रमाण' (कविता क्र. १८) मध्ये आहे.]

गोपाळ गोडसे

THE FAREWELL

Whose heart to heart by silken ties is knit
Of friendship sweet, that sweeter grows by far
Partaking of Goldy Sacrament of Mother's creed divine
As the morning dew that wakes the fragrance
Friends, adieu ! adieu !

GOD APPOINTED DUTY

We part to play our God – appointed parts
Now pent and nailed to burning Rocks, now tossed
On surging waves of Fame, now seen now lost,
Or humble or exalted – whether posted by the Lord
Of Hosts, yet posted best, as if above it was
The mission of our life thus there to act

HISTORIC STAGE

As in some oriental play sublime,
All charactors, the dead as well as of the living
In Epilogue they meet
Thus actors are innumerable all once more shall meet
On History's copious stage before the great
Applauding audience of Humanity
That would with grateful cheer fill hill and dale
Till then oh loving friends, Farewell ! Farewell !

HUMANITY TO GUIDE

Wherever may my humble ashes lie
In the Andaman's sad stock brook
whose weeping course

Add to its dreariness stongue or stored by Ganga's
Sacred crystal strem in which the stars
Their midnight measures dance –
They will be stirred with fire and glow
When Victory s, trampet, blasts proclaiming
' Shree Ram has crowned his chosan people's brow
With laurels golden green ! The evil spirit is cast
Away and chased back to the deep from whence
It first arose ! and Lo ! she lordly stands,
Our Mother Ind, a beacon light Humanity to guide,
" Oh martyred saints and soldiers, do awake !
The battle is won which you fought and fell "
Till then oh loving friends, farewell ! farewell !

SACRIFICE A LAW

Watch sleeplessly the progress of our Mother
And learn to count it, not by so much work
Done or tried, but by how much they suffered
What sacrifice our people could sustain !
For work is chance but sacrifice a law;
Foundation firm to rear a mighty Dome
Of Kingdom new and great !
But only great if their roots be in martyrrs' ashes laid
Thus work for Mother's glory till God's breath
Be rendered back, the Godly mission done –
A martyr's wreath or Victor's crown be won !!

– Echo from Andaman

"As a Hindoo, I feel that a wrong done to my country is an insult to God. Poor in health and intellect, a son like myself has nothing else to offer to the Mother but his own blood and so I have sacrificed the same on her altar. Her cause is the cause of Shri Rama, Her services are the services of Shrikrishna....."

हिन्दू मी, पुत्र मी भूमिचा, माझी ही भावना
शत्रूचा आघात भूवरी ओश्वर-अवहेलना
नच मी धीमान्, जतन करी मी दुबळघा तैशा तना
अर्पाया तिज रुधिरावाचुनि मजपाशी तीर्थ ना
श्रीरामाची, श्रीकृष्णाची पूजा ही ! मी धर्मपरायण!
देशा अर्पण हे आत्मार्पण ॥

हुतात्मा मदनलाल धींगरा
आत्मार्पण दि. १७-८-१९०९.

अथुनी वर्षे पन्नास । राहील राज्य हे काय ?
वाटत का शिक्षेने या । शौर्यहीन होअिल माय?
धक्यामागुन धक्यांनीं । तुम्हि घ्याल काढता पाय ।
भितीवरल्या लेखाने ।
समजावे साम्राज्याने ।
वागवीन आनंदाने ।
बेडघांची तोंवरि लेणीं । दोन जन्म काळे पाणी ।

स्वा. सावरकर [वर्ष १९१०]

वितस्ता प्रकाशन, पुणे ४